

Teorie spiskowe i prawicowy ekstremizm – omówienie i zalecenia dla praktyków zajmujących się zapobieganiem i zwalczaniem brutalnego ekstremizmu

Radicalisation Awareness Network

Francesco Farinelli, członek zespołu ekspertów unijnej sieci upowszechniania wiedzy o radykalizacji, pociąg

Teorie spiskowe i prawicowy ekstremizm – omówienie i zalecenia dla praktyków zajmujących się zapobieganiem i zwalczaniem brutalnego ekstremizmu

ZASTRZEŻENIE PRAWNE

Dokument został przygotowany dla Komisji Europejskiej, ale wyraża jedynie poglądy autorów. Komisja Europejska nie ponosi odpowiedzialności za jakiegokolwiek konsekwencje wynikające z wykorzystania tej publikacji. Więcej informacji na temat Unii Europejskiej można znaleźć na stronie internetowej <http://www.europa.eu>.

Luksemburg: Urząd Publikacji Unii Europejskiej, 2021

© Unia Europejska, 2021

Zasady ponownego wykorzystywania dokumentów Komisji Europejskiej zostały określone w decyzji Komisji 2011/833/UE z dnia 12 grudnia 2011 r. w sprawie ponownego wykorzystywania dokumentów Komisji (Dz.U. L 330 z 14.12.2011, str. 39). O ile nie zaznaczono inaczej, ponowne wykorzystanie tego dokumentu jest dozwolone na podstawie licencji Creative Commons Attribution 4.0 International (CC-BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>). Oznacza to, że ponowne wykorzystanie jest dozwolone pod warunkiem podania źródła i poinformowania o wprowadzonych zmianach.

W przypadku jakiegokolwiek wykorzystania lub powielania elementów, które nie są własnością Unii Europejskiej, konieczne może być uzyskanie zgody bezpośrednio od odpowiednich podmiotów dysponujących prawami autorskimi.

Teorie spiskowe to opowieści moralizujące wykorzystujące archetypowe narracje oparte na schemacie prawda kontra fałsz lub dobro kontra zło. Tworzą one „czarno-biały” obraz świata, który służy podsycaniu podziałów społecznych między grupami „wtajemniczonych” i grupami z zewnątrz, pogłębiając nietolerancję względem „innych” oraz delegitymizując przeciwnie głosy jako część spisku. Teorie spiskowe są dla grup ekstremistycznych narzędziem do rekrutacji i popularyzowania radykalnych programów, poprzez wykorzystywanie wątpliwości, obaw, problemów socjoekonomicznych i zaburzeń psychicznych podatnych osób. W ostatnich latach prawicowy ekstremizm aktywnie i skutecznie rozpowszechniał teorie spiskowe wymierzone przeciwko osobom lub grupom, którym przypisywano odpowiedzialność za zło w społeczeństwie. Ochrona odbiorców przed wciąganiem do labiryntu teorii spiskowych tworzonych przez te grupy, ma kluczowe znaczenie, ponieważ ogranicza możliwości mobilizowania do działań ekstremistycznych i przemocy.

Wprowadzenie

Teorie spiskowe to **zjawisko globalne** występujące niemal w każdej sferze ludzkiej działalności. Przekonanie, że złożone wydarzenia historyczne lub polityczne – zwłaszcza, kiedy właściwe instytucje lub społeczność naukowa nie potrafią ich jasno wyjaśnić – są wynikiem tajnych działań spiskowych, kontrolowanych przez niewielką grupę wpływowych ludzi o złych zamiarach, stało się powszechnym zjawiskiem w społeczeństwie. Takie teorie mogą być postrzegane jako **próby nadawania znaczenia** niepokojącym wydarzeniom, ujawniania ich przyczyn źródłowych i znajdowania powiązań z tym, co można postrzegać jako nietypowe, podejrzane lub niewyjaśnione. W niektórych przypadkach teorie spiskowe są niegroźne i mogą być postrzegane jako element demokratycznej dyskusji. Jednak w wielu innych przypadkach teorie spiskowe łączą się z radykalnymi zachowaniami, rasistowskimi poglądami, postawą autorytarną i ideologiami ekstremistycznymi mającymi bardzo negatywny wpływ na społeczeństwo. Do **najpoważniejszych skutków** oddziaływania teorii spiskowych można zaliczyć zwiększanie atrakcyjności narracji ekstremistycznych (np. poprzez dostarczanie atrakcyjnych „czarno-białych” wyjaśnień polaryzujących wydarzeń), osłabianie zaufania obywateli do władz publicznych (np. poprzez propagowanie poglądu, że rządy są kontrolowane przez tajne elity), szerzenie mowy nienawiści (np. poprzez wskazywanie konkretnych grup czy osób jako winnych), niszczenie szacunku dla dowodów (np. poprzez atakowanie ekspertów i ich wiedzy, nie mając kompetencji do ich weryfikacji), zachęcanie do przemocy (np. poprzez wskazywanie celów ataku), a nawet przyczynianie się do śmierci (np. poprzez propagandę antyszczepionkową nakłaniającą ludzi do odmawiania szczepień).

COVID-19 jako katalizator

Wybuch pandemii COVID-19 zadziałał jak katalizator dla teorii spiskowych. W związku z tym, że wirus jest niewidoczny, **zaczęły mnożyć się teorie spiskowe, jak często ma to miejsce w czasach kryzysu**. Grupy ekstremistyczne skorzystały z okazji i proponowały proste odpowiedzi oraz rozwiązania bardzo złożonych problemów, starając się jednocześnie realizować własne cele i zdobywać nowych zwolenników. Wpisując się w ten scenariusz, prawicowe grupy ekstremistyczne odgrywały ważną rolę w szerzeniu nienawiści względem Żydów i muzułmanów, a także nastrojów antyelitarnych, rasistowskich i antyimigracyjnych. Częstotliwość, z jaką te teorie spiskowe pojawiają się w kręgach ekstremistycznych sugeruje, że mogą one odgrywać istotną rolę ideologiczną i być czynnikiem aktywizującym w procesie radykalizacji.

Omówienie

Niniejsza publikacja została opracowana z myślą o praktykach zajmujących się zapobieganiem radykalizacji i brutalnemu ekstremizmowi. Stanowi ona zwarte kompendium wiedzy na temat podstawowych mechanizmów, poprzez które **teorie spiskowe wspomagają narracje ekstremistyczne** i mogą prowadzić do użycia przemocy, a także związków między teoriami spiskowymi i prawicowymi grupami ekstremistycznymi.

Dzieli się ona na cztery części:

1. Pierwsza część zawiera **przegląd literatury**, która dostarcza czytelnikowi podstawowych informacji na temat cech, funkcji i celów teorii spiskowych.
2. W drugiej części znajduje się przegląd najczęściej wykorzystywanych teorii spiskowych wspierających prawicowy ekstremizm. Pokazujemy tu **narracje służące mobilizowaniu do działań ekstremistycznych** i przemocy oraz promowaniu agendy politycznej, a także główne cele i kanały dystrybucji oraz osoby lub grupy odpowiedzialne za ich rozpowszechnianie.
3. Trzecia część przedstawia nowoczesne podejście do **zwalczania teorii spiskowych**, które opiera się na obecnie stosowanych praktykach i wnioskach wyciągniętych z poprzednich działań, aby zapobiegać zagrożeniom związanym z ich szybkim rozprzestrzenianiem się oraz demaskować je, kiedy już znajdują punkt zaczepienia w społeczeństwie.
4. W czwartej, ostatniej części znalazły się **zalecenia** dla podmiotów społeczeństwa obywatelskiego, szkół, rządów i agencji bezpieczeństwa, przygotowane na podstawie informacji z poprzednich części i dotyczące tego, jak zwalczać teorie spiskowe w ich obszarach działalności.

Kontekst

Teorie spiskowe nie są nowym zjawiskiem⁽¹⁾. Historia ludzkości jest pełna teorii i narracji spiskowych opartych na domysłach i niepotwierdzonych dowodach, a nie na wiedzy czy wiarygodnych źródłach, w myśl zasady, że „**sprawy wcale nie wyglądają tak, jak się wydaje**”. Często wynika to z pragnienia lub potrzeby rozumienia złożonych wydarzeń w uproszczony sposób i znalezienia kogoś, komu można przypisać winę za problemy⁽²⁾.

Choć teorie spiskowe były znane dużo wcześniej, koncepcja „teorii spiskowych” zaczęła upowszechniać się w społeczeństwach między 1870 i 1970 rokiem⁽³⁾, a dopiero w latach 90. XX wieku temat ten zyskał uwagę naukowców⁽⁴⁾. W ciągu ostatnich 10 lat pojawił się wysyp publikacji i projektów poświęconych analizie teorii spiskowych. Pomimo bardzo bogatej literatury, posługiwanie się terminem „teoria spiskowa” wcale nie jest takie proste. Po pierwsze, oficjalne publikacje i eksperci prezentują rozbieżne opinie na temat korzeni historycznych tego terminu; po drugie – sama koncepcja teorii spiskowych jest przedmiotem wątpliwości i sporów wśród naukowców, jeśli chodzi o jej definicję. Badacze raczej koncentrują się na cechach charakterystycznych dla różnych kontekstów krajowych, a nie **mają spójnego podejścia porównawczego**. Ponadto – w zależności od tego, w jakiej dziedzinie naukowej prowadzone są badania (historia, socjologia, psychologia, filozofia itp.) – **istnieją różnice w opisie tego zjawiska**⁽⁵⁾. Wreszcie termin ten jest często (nad)używany w kontekście politycznym, aby odierać krytyczne uwagi, niezależnie od tego, czy są prawdziwe, czy też nie. Jako powiedział Rob Brotherton „**nie każda teoria na temat spisku może być uznana za teorię spiskową**”⁽⁶⁾. Uwzględniając wszystkie te aspekty, konieczne jest przedstawienie funkcjonalnej, roboczej definicji tego terminu, zaczynając od określenia cech, celów i funkcji.

Definicja robocza

Trudność ze zdefiniowaniem terminu „teoria spiskowa” wynika także z tego, że jego podstawowy element leży na pograniczu życia i literatury, **faktów i fikcji**, nauki i pseudonauki. Teorie te często bazują na faktach, wydarzeniach historycznych lub prawdziwych elementach, z których tworzone są narracje wyolbrzymione, zmienione w mylący sposób lub znacząco przekręcone, w zależności od potrzeb.

Teorie spiskowe to przede wszystkim historie i opowieści moralizujące, które mogą być całkowicie zmyślone lub stanowić mieszankę faktów i fikcji **tworzących błędne koło spójnych wewnętrznie wyjaśnień i analogii**. W ten sposób „**scena powieściowa może zmienić się w tekst objawienia**”⁽⁷⁾, opierając się na manichejskiej koncepcji walki między tak zwanymi dobrymi ludźmi i skompromitowanymi elitami. Weźmy jako przykład „Protokoły mędrców Syjonu”, jedno

⁽¹⁾ Do słynnych historycznych przykładów tego typu teorii należy tekst Johna Robinsona „Dowody spisku przeciwko religiom i rządowi Europy” z 1797 r. oraz „Historia Jakobinizmu” Augustyna Barruela, również z 1797 roku. Oba te teksty przedstawiają obawy dotyczące spisku z udziałem iluminatów bawarskich z okresu rewolucji francuskiej.

⁽²⁾ EU DisinfoLab, COVID-19 Conspiracy Theories: Comparative trends in Italy, France, and Spain [Teorie spiskowe dotyczące COVID-19: porównanie tendencji we Włoszech, Francji i Hiszpanii]

⁽³⁾ McKenzie-McHarg, Conceptual history and conspiracy theory [Historia koncepcji i teoria spiskowa] str. 18.

⁽⁴⁾ Hristov i in., Introduction [Wprowadzenie], str. 11.

⁽⁵⁾ Radu i Schultz, Conspiracy Theories and (the) Media (Studies) [Teorie spiskowe i media / badania mediów]

⁽⁶⁾ Brotherton, Suspicious Minds [Podejrzliwe umysły], str. 62.

⁽⁷⁾ Boym, Conspiracy Theories and Literary Ethics: Umberto Eco, Danilo Kiš and The Protocols of Zion [Boym, teorie spiskowe i etyka literacka: Umberto Eco, Danilo Kiš i Protokoły mędrców Syjonu], str. 98.

z największych fałszerstw XX wieku. „Protokoły” są idealną ilustracją antysemitycznej teorii spiskowej. Tekst opisuje rzekomo mit żydowskiego spisku, którego celem jest zapanowanie nad światem, jednak jego treść jest fikcją. Tekst został przetłumaczony na 50 języków i był szeroko wykorzystywany, aby usprawiedliwić pogromy w Rosji i na Ukrainie, nazistowską ideologię i masakry(8).

Teorie spiskowe **nie muszą być najbardziej przekonującą wersją zdarzeń**. Według Komisji Europejskiej takie teorie można zdefiniować następująco:

„Przekonanie, że pewnymi wydarzeniami lub sytuacjami potajemnie manipulują wpływowe siły o złych zamiarach”⁽⁹⁾.

Tym co jest istotne – cytując Benjaminą Lee – jest to, że dostarczają one „jasne i jednoznaczne narracje, dzieląc świat na grupy wtajemniczonych i niewtajemniczonych, co wzmacnia poczucie **wyjątkowości** wynikające z dostępu do tajnej wiedzy i zwiększa ogólną atrakcyjność narracji ekstremistycznych”⁽¹⁰⁾. W związku z tym teorie spiskowe mogą odnosić się zarówno do hipotetycznych tajnych stowarzyszeń, takich jak iluminaci, jak i prawdziwych organizacji, takich jak grupa Bilderberg czy ONZ.

Teorie spiskowe i grupy ekstremistyczne

W sferze społecznej i politycznej krąży mnóstwo teorii spiskowych, od lądowania na Księżycu (do którego rzekomo nigdy nie doszło), przez zabójstwo prezydenta Kennedy'ego (za którym miało stać CIA), aż po śmierć księżnej Dianę (która miała – między innymi – upozorować własną śmierć lub być ofiarą spisku rodziny królewskiej). Jednak, jak zauważają Bartlett i Miller, jest ich „**szczególnie dużo w odniesieniu do ataków terrorystycznych**”⁽¹¹⁾. Przykładem takich teorii są twierdzenia, że ataku na World Trade Center dokonali sami Amerykanie lub że była to operacja pod fałszywą flagą; że CIA jest odpowiedzialne za zamach w Lockerbie; lub że zamach na pociągi w Madrycie był efektem spisku, za którym stały służby specjalne Hiszpanii i innych krajów⁽¹²⁾.

W tym kontekście teorie spiskowe mogą prowadzić do radykalizacji i ekstremizmu. Sama wiara w teorie spiskowe nie jest wystarczającym warunkiem do podejmowania radykalnych działań (istnieją także pokojowo nastawione grupy, które wierzą w teorie spiskowe) i zagadnienie to wymaga jeszcze dalszych badań. Jak wskazuje John M. Berger, **do najczęściej wykorzystywanych przez ekstremistów narracji kryzysowych należą te dotyczące spisków**, a zwłaszcza „przekonania, że grupy zewnętrzne są zaangażowane w potajemne działania, aby kontrolować grupy wewnętrzne”⁽¹³⁾.

Choć niektóre teorie spiskowe są niegroźne, inne mogą mieć **destabilizujący wpływ i popychać ludzi do przemocy**. Nic więc dziwnego, że teorie spiskowe stały się dla ekstremistycznych ideologów **skutecznym narzędziem rekrutacji** i w drugą stronę – ekstremistyczne ideologie mogą sprzyjać budowaniu teorii spiskowych⁽¹⁴⁾. Na przykład prawicowe, ekstremistyczne ideologie są często powiązane z antysemitycznymi teoriami spiskowymi, np. teorią nawiązującą do wspomnianych wcześniej „Protokołów mędrców Syjonu”, która ma na celu **odwracanie ról ofiar i sprawców**: według tej narracji Żydzi (grupa zewnętrzna) spiskowali, aby przejąć kontrolę nad światem i wymyślili antysemityzm, aby ukryć swoje prawdziwe zamiary i cele przeciwko nie-Żydom (grupa wewnętrzna).

Silny element **wiktymizacji** jest również obecny w niektórych grupach islamistycznych i skrajnie lewicowych. W tych pierwszych, teorie spiskowe skupiają się na rzekomym judeochrześcijańskim spisku, który ma prowadzić do unicestwienia islamu. W tych drugich grupach, teorie spiskowe mogą być powiązane z antysemityzmem, tak jak w przypadku ideologii skrajnie prawicowych i islamistycznych, oraz spiskiem tak

⁽⁸⁾ Boym, Conspiracy Theories and Literary Ethics: Umberto Eco, Danilo Kiš and The Protocols of Zion [Boym, teorie spiskowe i etyka literacka: Umberto Eco, Danilo Kiš i Protokoły mędrców Syjonu], str. 98.

⁽⁹⁾ European Commission, [What are conspiracy theories? Why do they flourish?](#) [Czym są teorie spiskowe? Dlaczego są tak popularne?]

⁽¹⁰⁾ Lee, Radicalisation and conspiracy theories [Radykalizacja i teorie spiskowe], str. 344.

⁽¹¹⁾ Bartlett i Miller, The power of unreason [Siła nierozsądku] str. 17.

⁽¹²⁾ Ibidem.

⁽¹³⁾ Berger, Extremism [Ekstremizm], str. 66.

⁽¹⁴⁾ Cassam, Conspiracy Theories [Teorie spiskowe], str. 50.

zwanych globalnych elit, które chcą zaprowadzenia – jak twierdzą niektórzy z nich – „nowego (totalitarnego) porządku świata”⁽¹⁵⁾.

Teorie spiskowe mogą nakładać się nawet w przeciwstawnych grupach ekstremistycznych i służą często jako „**wzmacniacz radykalizacji**”, który napędza ideologie, dynamikę wewnętrzną i procesy psychologiczne wewnątrz grupy⁽¹⁶⁾.

Podsumowując, na podstawie obecnej literatury można stwierdzić, że wykorzystywanie i rozpowszechnianie **teorii spiskowych może ogrywać ważną rolę społeczną dla grup ekstremistycznych**, zwłaszcza poprzez:

- Prezentowanie takich teorii jako „objawień”, które mają przedstawiać „prawdziwą wiedzę” i „ukryte znaczenie” tym, którzy zasługują na to, by znać prawdę, wzmacniając tym samym poczucie jedności w grupach i wśród osób, które podzielają to przekonanie.
- Dostarczanie jasnych narracji jako rozwiązań w złożonym i pełnym niepewności życiu.
- Wzbudzanie poczucia pilnej potrzeby walki w imię dobrej sprawy. Pilna potrzeba działa także jako usprawiedliwienie przemocy względem przeciwników, skoro „nie ma alternatyw”, a w przeciwnym razie „będzie za późno”.
- Wiktyimizację.
- Odwracanie ról ofiar i sprawców.
- Wzmacnianie perspektywy „my kontra oni” oraz przypisywanie winy za prawdziwe lub subiektywnie postrzegane problemy dotyczące grupę wewnętrzną tajnym i bezprawnym działaniom prowadzonym przez wpływowe, tajemnicze grupy zewnętrzne.
- Delegitymizowanie osób o odmiennych poglądach pod zarzutem udziału w spisku.
- Zwiększanie atrakcyjności ideologii i narracji ekstremistycznych.
- Usprawiedliwianie istniejących uprzedzeń.
- Wzbudzanie nieufności między obywatelami i konkretnymi społecznościami z jednej strony oraz rządami i instytucjami z drugiej strony.
- Promowanie agendy politycznej i ideologicznej, nie zważając na prawdę.

Wreszcie, takie teorie dają ludziom pole do identyfikowania tych, którzy są (rzekomo) odpowiedzialni za ich problemy. Wskazując na konkretną grupę lub osobę, **mogą przyczynić się do stosowania ekstremistycznej przemocy**, wyboru ofiar i celu ataku.

Teorie spiskowe służące osiągnięciu korzyści politycznych

Podsycanie konfliktu między dwoma przeciwstawnymi biegunami, grupą wewnętrzną i zewnętrzną, jest szczególnie istotne i pomaga zauważyć, że teorie spiskowe prawie zawsze służą realizowaniu celu politycznego polegającego na **wpływniu na opinię publiczną** lub konkretną grupę docelową w określonym kierunku. Cassam twierdzi, że „teorie spiskowe [...] są przede wszystkim **formą propagandy politycznej**”⁽¹⁷⁾. Jego zdaniem tego rodzaju teorie różnią się od zwykłych opowieści o spiskach, które pojawiały się w przeszłości. Te ostatnie odnoszą się do dobrze udokumentowanych wydarzeń historycznych, a te pierwsze do politycznej gry.

Przegląd dostępnej literatury⁽¹⁸⁾ pozwala wyodrębnić pewne **cechy charakterystyczne** teorii spiskowych. Teorie te są:

⁽¹⁵⁾ Bartlett i Miller, The power of unreason [Siła nierozsądku] str. 3.

⁽¹⁶⁾ Bartlett i Miller, The power of unreason [Siła nierozsądku] str. 4.

⁽¹⁷⁾ Cassam, Conspiracy Theories [Teorie spiskowe], str. 6-7.

⁽¹⁸⁾ Zob.: Cassam, Conspiracy Theories [Teorie spiskowe]; Brotherton, Suspicious Minds [Podejrzliwy umysł]; Keeley, Of conspiracy theories [O teoriach spiskowych]; Goertzel, Belief in conspiracy theories [Wiara w teorie spiskowe]; Sunstein & Vermule, Conspiracy theories: Causes and cures [Teorie spiskowe: przyczyny i rozwiązania]

- **Spekulacyjne**
Skuteczna teoria spiskowa eliminuje wszelkie dowody. Stara się demaskować spisek, koncentrując się tylko na anomaliach i wybiórczych elementach, a nie na rzetelnych dowodach. Założenie to umożliwia twórcom teorii spiskowych potwierdzanie słuszności ich przypuszczeń.
- **W** **kontrze**
Mainstreamowi lub oficjalni eksperci są postrzegani jako część establishmentu próbującego ukrywać spisek. Ich opinie są więc uznawane za fałszywe, a wyznawcy teorii spiskowych są z natury w kontrze do „oficjalnej narracji”.
- **Ezoteryczne**
Oficjalnym relacjom z wydarzeń historycznych często brakuje wymiaru metafizycznego. Teorie spiskowe odrzucają oczywiste wyjaśnienia i zastępują je połączeniem tajemniczości i ezoteryki, co ma zwiększać ich atrakcyjność.
- **Amatorskie**
Nawet jeśli niektórzy twórcy teorii spiskowych mają odpowiednie kwalifikacje, większość z nich to „internetowi detektywi” lub „amatorscy tropiciele prawdy”.
- **Przednowoczesne**
W tym kontekście przednowoczesna perspektywa oznacza, że złożone zdarzenia zawsze mają jakieś głębsze znaczenie i stoją za nimi pewne elity, które je kontrolują.
- **Samouszczelniające**
Próby demaskowania teorii spiskowych są uważane przez ich autorów lub wyznawców za dowód potwierdzający słuszność ich przekonań.

Te cechy sprawiają – przekonuje Cassam – że prawdopodobieństwo, że teorie spiskowe są prawdziwe jest niewielkie. Według niego „**liczy się nie to, czy dana teoria spiskowa jest prawdziwa, ale czy jest atrakcyjna**”⁽¹⁹⁾.

Dlaczego ludzie wierzą w teorie spiskowe?

Jeśli teoria spiskowa to atrakcyjny sposób rozpowszechniania dezinformacji i fake newsów pod pozorem szlachetnej misji służącej ujawnianiu tajnych spisków i ukrytych osób, które stoją za (często tragicznymi) wydarzeniami, to **autorów teorii spiskowych** można zdefiniować jako (samozwańczych) **bohaterów, którzy niosą światło objawienia**. Na drugim krańcu tego kręgu znajdują się osoby, które nazywamy „**wyznawcami teorii spiskowych**”. Osoby te nie tworzą teorii spiskowych, ale są podatne na ich wpływ lub wierzą w nie, niezależnie od tego, czy je rozpowszechniają, czy też nie.

Osoby te dają się uwieść teoriom spiskowym, ponieważ – jak wskazuje Cass Sunstein – straszne wydarzenia wywołują w nich oburzenie i chcą powiązać je z celowym działaniem⁽²⁰⁾; lub też niektóre z tych teorii są zgodne z ich ideologicznymi lub politycznymi przekonaniami, jak twierdzi Cassam. Brotherton dodaje, że wiąże się to z faktem, że:

„Teorie spiskowe współgrają z wdrukowanymi w nasz umysł skrótami myślowymi oraz uprzedzeniami i oddziałują na nasze najgłębsze pragnienia, obawy i przekonania dotyczące świata i ludzi. Nasze umysły są z natury pełne podejrzeń. Wszyscy jesteśmy urodzonymi teoretykami spiskowymi”⁽²¹⁾.

Aby odpowiedzieć na pytanie, dlaczego jesteśmy potencjalnie podatni na wiarę w teorie spiskowe, Brotherton zwraca uwagę na pewne błędy poznawcze ludzkiego umysłu:

⁽¹⁹⁾ Cassam, Conspiracy Theories [Teorie spiskowe], str. 31.

⁽²⁰⁾ Sunstein, Conspiracy Theories and Other Dangerous Ideas [Teorie spiskowe i inne niebezpieczne pomysły], str. 13.

⁽²¹⁾ Brotherton, Suspicious Minds [Podejrzliwe umysły], str. 16.

- **Potrzeba kontroli**
Kiedy ktoś nie ma kontroli nad sobą, szuka pewnej zastępczej formy kontroli. Wiara w to, że wpływowi wróg kontroluje pewne aspekty naszego życia jest właśnie taką formą zastępczej kontroli.
- **Szukanie schematów**
Szukanie powiązań i wzorców pomaga nam zrozumieć świat. Robimy to nieświadomie i czasami „łączymy kropki, które niekoniecznie są powiązane”.
- **Zakładanie celowego działania**
Tendencja do zakładania, że pewne rzeczy dzieją się dlatego, że ktoś tak postanowił”.
- **Zakładanie proporcjonalności**
Tendencja do zakładania, że skala zdarzenia odpowiada skali tego, co je wywołało.
- **Efekt potwierdzenia**
Tendencja do tego, żeby szukać dowodów, które pasują do tego, w co wierzymy i ignorować dowody lub elementy świadczące o czymś odwrotnym.

Pozostając jeszcze przy pytaniu, dlaczego ludzie są tak zafascynowani teoriami spiskowymi i są skłonni je tworzyć, przyjmować, wierzyć w nie i je nagłaśniać, warto uwzględnić też inne czynniki. Freeman i Bentall wskazują, że

„spiskowe interpretacje świata mnożą się w kontekście marginalizacji, ubóstwa, trudnego dzieciństwa, braku kontroli, niskiej samooceny i bycia nieszczęśliwym”⁽²²⁾.

Jak dotąd istnieją dwie główne koncepcje wyjaśniające, dlaczego powstają i szerzą się teorie spiskowe. To „**perspektywa paranoiczna**” oraz „**perspektywa kulturalno-socjologiczna**”. Richard Hofstadter⁽²³⁾, twórca pierwszej z nich, twierdzi, że teorie spiskowe są odzwierciedleniem psychiki człowieka, a autorzy teorii spiskowych to osoby z osobowością paranoiczną, które czują się bezsilne i mają czarno-biały obraz świata. Według drugiej z tych koncepcji, teorie spiskowe są głęboko zakorzenione w kulturze politycznej, a myślenie spiskowe może być postrzegane jako forma populistycznego sprzeciwu wobec tak zwanych wpływowych elit⁽²⁴⁾. W tym przypadku teorie spiskowe mogą być przejawem napięć społecznych, które powinny zostać rozwiązane.

Rola Internetu i mediów społecznościowych

Teorie spiskowe są rozpowszechniane na wiele sposobów i z różnych powodów, takich jak celowa manipulacja istotnymi wydarzeniami, propaganda polityczna wymierzona przeciwko konkretnym osobom lub grupom, brak umiejętności analizowania, błędy poznawcze, powody finansowe i tym podobne. Mogą być także nagłaśniane bez zamiaru zwiększania polaryzacji, ekstremizmu czy przemocy. Jednak kiedy teoria spiskowa już znajdzie punkt zaczepienia, może się szybko rozrosnąć i trudno jest zwalczać jej oddziaływanie na osoby podatne na radykalizację.

Internet, media społecznościowe, programy telewizyjne i tzw. spiskowe kino **mogą zwiększać otwartość na teorie spiskowe**⁽²⁵⁾. Ważną rolę może także odgrywać **muzyka**. Przykładem mogą być ruchy takie jak „White Power Music”, które rozpowszechniają rasistowski przekaz głoszący, że białym ludziom zagrażają międzynarodowe spiski. Muzyka od dziesięcioleci służyła promowaniu idei białej supremacji, a Internet jest potężnym narzędziem dalszego nagłaśniania i propagowania takich treści. Fakt, że Internet może służyć promowaniu i nagłaśnianiu teorii spiskowych oraz że internetowe fora dyskusyjne i kanały w mediach społecznościowych stanowią cenne okno na świat dla tego zjawiska nie oznacza, że ludzie są dziś bardziej skłonni do myślenia spiskowego niż byli przed wynalezieniem Internetu⁽²⁶⁾. Niemniej jednak pewne elementy, takie jak łatwość dostępu do teorii spiskowych, szybkość z jaką mogą one się rozprzestrzeniać oraz ogromny wzrost ilości

⁽²²⁾ Freeman i Bentall, The concomitants of conspiracy concerns [Okoliczności sprzyjające teoriom spiskowym], str. 596.

⁽²³⁾ Zob. na przykład: Hofstadter, The Paranoid Style in American Politics [Styl paranoiczny w amerykańskiej polityce]

⁽²⁴⁾ Zob. na przykład: Hooper, Populism and conspiracy theory in Latin America [Populizm i teorie spiskowe w Ameryce Łacińskiej], str. 260-274; Bergmann, Conspiracy & Populism: The Politics of Misinformation [Spiski i populizm: polityka dezinformacji]

⁽²⁵⁾ Mulligan i Habel, The implications of fictional media for political beliefs [Wpływ fikcyjnych mediów na przekonania polityczne], str. 2.

⁽²⁶⁾ Douglas i in., Understanding Conspiracy Theories [Rozumienie teorii spiskowych], str. 15.

ogólnodostępnych danych bez jasnych wskazówek dotyczących ich interpretacji może zwiększać **ryzyko wciągnięcia do labiryntu spiskowego osób, które są najbardziej podatne**. Jeśli chodzi o kanały w mediach społecznościowych, niektórzy badacze twierdzą, że

„Teorie spiskowe nie są bezkrytycznie podawane od osoby do osoby w mediach społecznościowych, jak się często zakłada. Raczej kumulują się w społecznościach, które już się z nimi zgadzają”⁽²⁷⁾.

Warto tutaj odnotować, że nową generację terrorystów łączy to, że duża część procesu ich radykalizacji dokonała się za pośrednictwem Internetu⁽²⁸⁾, gdzie mogą dzielić się teoriami spiskowymi w wielu społecznościach internetowych, które wzajemnie się napędzają i uzasadniają swoje teorie zgodnie z własnymi przekonaniem politycznymi. Nie należy lekceważyć ryzyka związanego z wzajemną radykalizacją i zwiększaniem polaryzacji w społeczeństwach.

Teorie spiskowe i prawicowy ekstremizm

Autorzy badania opublikowanego w 2017 r. na łamach *Journal of Social and Political Psychology* twierdzą, że „osoby o skrajnie lewicowych i prawicowych poglądach są bardziej skłonne wierzyć w teorie spiskowe niż osoby o umiarkowanych przekonaniach”⁽²⁹⁾. Zarówno polityczny ekstremizm, jak i wiara w teorie spiskowe wiążą się z podobnym podejściem, które dąży do zrozumienia społeczeństwa⁽³⁰⁾. Jak wspomnieliśmy w pierwszej części tej analizy, dostarczanie prostych odpowiedzi na trudne pytania, a także wskazywanie przyczyn i stron odpowiedzialnych za złożone wydarzenia ułatwia tym osobom radzenie sobie z niepewnością. Grupy ekstremistyczne wykorzystują tę ludzką potrzebę, aby szerzyć radykalne ideologie polityczne, podsuwając odbiorcom proste wyjaśnienia niepokojących wydarzeń, co sprawia, że pozostają one przy swoich przekonaniach pomimo słabości i logicznej niespójności.

Teorie spiskowe są popularne w kręgach ekstremistycznych każdego rodzaju. Według Europolu prawicowi ekstremiści przeprowadzili w ostatnich latach znaczną liczbę ataków terrorystycznych, także w Europie, inspirowanych przez „globalną społeczność wierzącą w teorie spiskowe, rozwijającą je oraz nawołującą do przemocy”⁽³¹⁾. Ataki w Norwegii (2011) i Nowej Zelandii (2019), które przeanalizujemy szczegółowo w dalszej części tej publikacji, stanowią jaskrawy przykład tego, jak tragiczne mogą być skutki **apokaliptycznych poglądów i teorii spiskowych, obecnych w dyskursie prawicowych grup ekstremistycznych**. Neonazistowskie koncepcje spiskowe i faszystowskie subkultury, które postrzegają rzeczywistość jako „dobrą lub złą”,⁽³²⁾ regularnie odwołują się do teorii spiskowych, które dają ich wyznawcom „poczucie misji i „wyższej” sprawy, czasami traktowane z religijnym namaszczeniem – które niektórzy z nich otwarcie nazywają swoją „wiarą”⁽³³⁾.

Prawdopodobieństwo, że twórcy teorii spiskowych będą trafiać ze swoim przekazem do szerokiego grona zwolenników z kręgu skrajnej prawicy jest bardzo wysokie. Jak wskazuje Instytut Gospodarki i Pokoju, w ciągu ostatnich 10 lat skrajnie prawicowy terroryzm nie był blisko związany z konkretną grupą terrorystyczną⁽³⁴⁾. W tych kręgach ideologicznych, **teorie spiskowe pomagają w rekrutacji zwolenników poprzez tworzenie poczucia bezpośredniego zagrożenia, które wymaga podjęcia natychmiastowych działań**.

Prawicowy ekstremizm to zróżnicowana grupa ruchów⁽³⁵⁾ o groźnych, rasistowskich przekonaniach i wierzących teorie spiskowe na temat wydarzeń historycznych i innych faktów społeczno-politycznych⁽³⁶⁾.

⁽²⁷⁾ Douglas i in., Understanding Conspiracy Theories [Rozumienie teorii spiskowych]

⁽²⁸⁾ Zob. na przykład: Weimann, Terrorism in Cyberspace: The Next Generation; UNODC, The use of the Internet for terrorist purposes [Terroryzm w cyberprzestrzeni: Następne Pokolenie; UNODC, Wykorzystywanie Internetu w celach terrorystycznych]

⁽²⁹⁾ Krouwel i in., Does extreme political ideology predict conspiracy beliefs, economic evaluations and political trust? [Czy ekstremalna ideologia polityczna przekłada się na przekonania spiskowe, oceny ekonomiczne i polityczne zaufanie?], str. 435.

⁽³⁰⁾ van Prooijen i in., Political Extremism Predicts Belief in Conspiracy Theories [Ekstremizm polityczny przekłada się na wiarę w teorie spiskowe], str. 570.

⁽³¹⁾ Europol, European Union Terrorism Situation and Trend Report (TE-SAT) 2020 [Raport na temat sytuacji i trendów w zakresie terroryzmu w Unii Europejskiej], str. 77.

⁽³²⁾ Takie podejście wydaje się być wspólne dla wszystkich rodzajów ekstremizmu.

⁽³³⁾ Conspiracy Theories and Neo-Nazism in the Cultic Milieu [Teorie spiskowe i neonazizm w kręgach kultu], str. 462.

⁽³⁴⁾ Instytut Gospodarki i Pokoju, Globalny Indeks Terroryzmu 2019, str. 44.

⁽³⁵⁾ Na przykład biali suprematycy, biali nacjonalisci, biali separatycy i neonaziści, tacy jak Ku Klux Klan, Amerykańska Partia Nazistowska, National Alliance, Narody Aryjskie itp.

⁽³⁶⁾ Winter, My Enemies Must Be Friends: The American Extreme-Right, Conspiracy Theory, Islam, and the Middle East [Moi wrogowie muszą być przyjaciółmi: amerykańska skrajna prawica, teoria spiskowa, islam i Bliski Wschód] str. 1.

„Przyczyniają się one do tworzenia się atmosfery strachu i wrogości wobec grup mniejszościowych. Taka atmosfera – oparta na ksenofobii, nienawiści do Żydów i muzułmanów oraz nastrojach antyimigracyjnych – może obniżyć próg użycia przemocy przez zradikalizowane osoby względem członków mniejszości i ich mienia, co mogliśmy obserwować nader często w ostatnich miesiącach”⁽³⁷⁾.

Nawet jeśli prawicowe grupy ekstremistyczne z UE nie uciekają się do przemocy, ich propaganda – oparta często na przekonaniu o wyższości „rasy białej” i spisku mającym rzekomo polegać na wypieraniu ludności białej poprzez masowy napływ migrantów – **szerzy mowę nienawiści, promuje dehumanizowanie pewnych grup osób i podżega innych do użycia przemocy**. Także prawicowe ruchy populistyczne często przyjmują teorie spiskowe, nie uciekając się bezpośrednio do przemocy fizycznej. Innym przykładem może być **tak zwana teoria spiskowa dotycząca gender**, która rozpowszechniła się w kręgach prawicowych ekstremistów. Ludzie, którzy wierzą w tę teorię, uważają, że badania dotyczące tematyki gender i aktywizm na rzecz praw osób LGBT są przejawem tajnego spisku wpływowych grup, które mają szkodzić grupom wewnętrznym, takim jak kościół katolicki lub zagrażać rodzinie poprzez podsycanie konfliktu między płciami⁽³⁸⁾.

Podsumowując, nawet jeśli teorie te nie prowadzą do przemocy, mogą popularyzować ksenofobię, autorytaryzm, szukanie kozłów ofiarnych i wiarę w spiski, co grozi legitymizowaniem dyskryminacji lub osłabianiem zaufania do instytucji demokratycznych.

Antyimigracyjne teorie spiskowe

Brenton Tarrant, zanim zabił 51 osób i ranił kilkadziesiąt innych w dwóch meczetach w Nowej Zelandii, opublikował 74-stronicowy manifest pod tytułem „**The Great Replacement**”. Jego tytuł nawiązuje to teorii spiskowej sformułowanej przez Renauda Camusa w książce pod tytułem „Le Grand Remplacement” [Wielkie zastąpienie]. Treść tego manifestu pozwala odkryć elementy, z których składa się brutalna ideologia i przekonania spiskowe Tarranta. Można je streścić następująco⁽³⁹⁾:

- imigranci to „najeźdźcy”, którzy kolonizują ziemię innych ludzi;
- „najeźdźcy” zabijają planetę poprzez wysoki poziom dzietności;
- rasa biała jest atakowana i zagrożona całkowitym wyginięciem;
- islam i muzułmanie to największe zagrożenie dla Europy i białej supremacji;
- zarówno kapitaliści, jak i socjaliści, a także ideologie, takie jak liberalizm i „nihilizm” zniszczyły środowisko i przyczyniły się znacząco do upadku zachodniej cywilizacji;
- globalizm – rozumiany jako system gospodarczo-polityczny działający na rzecz mrocznych sił, które kontrolują gospodarkę i media – stanowi problem, podobnie jak „machina medialna działająca przeciwko białym” i „grupy X”, które stoją za tajnymi, złowrogimi spiskami;
- zniszczenie tradycyjnej rodziny jest jednym z powodów kurczenia się europejskiej populacji;
- w Internecie można znaleźć wszystkie odpowiedzi: „Nigdzie indziej nie można dowiedzieć się prawdy”.

Tarrant uważał się za „ekofaszystę”, który chciał chronić naturalny porządek poprzez „zielony nacjonalizm” (walkę z przeludnieniem i migracją). Twierdził, że ataki w Christchurch były **zemstą** za (rzekome) ludobójstwo białych Europejczyków i ataki dżihadystycznych terrorystów, do których doszło w Europie.

Manifest wskazuje na ideologiczne powiązania między teorią spiskową o „wielkim zastąpieniu” i analogiczną teorią o „białym ludobójstwie”. Obydwie te teorie opierają się na przekonaniu o wyższości rasy białej i

⁽³⁷⁾ De Bolle, Foreword [Wstęp], str. 4.

⁽³⁸⁾ Marchlewska i Cichocka, How a gender conspiracy theory is spreading across the world [Jak teorie spiskowe na temat gender rozprzestrzeniają się na świecie]

⁽³⁹⁾ Ośrodek Analizy Radykalnej Prawicy, ‘The Great Replacement’ – Decoding the Christchurch Terrorist Manifesto [Wielkie zastąpienie – rozszyfrowywanie manifestu terrorysty z Christchurch]

alarmują, że biała ludność może zostać wyparta. Choć obie te teorie posługują się rasistowskim językiem względem imigrantów i promują nienawiść do mniejszości, główna różnica między nimi polega na tym, że pierwsza z nich jest bliższa tak zwanej **teorii Eurabii**, która głosi, że kraje Zachodu trafią pod rządy islamskie, a druga z nich jest bardziej powiązana z antysemitycznymi teoriami spiskowymi⁽⁴⁰⁾. Jednak, jak wskazywaliśmy w pierwszej części tej analizy, obie teorie mogą mieć podobny cel. Na przykład w przypadku teorii o „wielkim zastąpieniu”, często pojawia się twierdzenie, że stoją za nim Żydzi⁽⁴¹⁾.

Teoria spiskowa o „wielkim zastąpieniu” jest też powiązana z **antyfeminizmem**:

„Feminizm został rzekomo wymyślony po to, by odciągać kobiety od ich „naturalnej” roli matek, czego konsekwencją ma być spadek liczby urodzeń w krajach zachodnich. To z kolei umożliwi imigrantom – których kobiety nie są pod wpływem retoryki feministycznej – szybciej stać się większością”⁽⁴²⁾.

Brenton Tarrant przyznał, że inspiracją byli dla niego Oswald Mosley, angielski polityk, który w latach 1932–1940 stał na czele Brytyjskiej Unii Faszystów, Dylann Roof – biały suprematysta, który zabił dziewięciu Afroamerykanów w Charleston w 2015 roku oraz Anders Breivik, sprawca zamachów w Norwegii w 2011 roku. Wszystkich ich łączy (lub łączyły) **poglądy rasistowskie** i wizja przerażającej przyszłości, w której biali ludzie stracą władzę. Współczesnym przykładem wykorzystania tej opowieści jest **ruch Boogaloo**, który łączy „niszowe grupy, od działaczy na rzecz prawa do posiadania broni i bojówkarzy, po białych suprematystów”, którzy mówią o „drugiej wojnie secesyjnej” lub „wojnie rasowej”, posługując się terminem „boogaloo”⁽⁴³⁾. „Boogaloo boys” wykorzystują ironiczne obrazy i memy, np. często wykorzystywany przez białych suprematystów i ruch alt-right mem z Żabą Pepe (Pepe the Frog) w stroju żołnierza.

Warto tutaj wspomnieć, że ruchy, takie jak *Identitäre Bewegung* (Niemcy) czy Pegida (Wielka Brytania) oskarżały swoje rządy o „ludobójstwo własnych obywateli”, wiążąc islam z nazizmem ze względu na łączącą je niebezpieczną ideologię opartą na agresji, rasizmie, nawoływaniu do zabójstw, nietolerancji i opresji⁽⁴⁴⁾. Ogólnie rzecz biorąc ruchy te żerują na antyimigranckich nastrojach i prezentują siebie jako strażników chroniących „większość obywateli” przed obcymi imigrantami z zewnątrz⁽⁴⁵⁾. Bazują na narracjach i problemach, które odwołują się do emocji docelowych odbiorców, a potem rozpowszechniają je w Internecie. Forsują pogląd o „zagrożeniu demograficznym” z zewnątrz, aby podsycać **antyimigranckie nastroje**.

Antysemityczne teorie spiskowe

Prawicowy ekstremizm zawsze był antysemityczny. Jaskrawym przykładem prawicowego ekstremizmu może być na przykład **negowanie Holocaustu**, aby wybielać nazistów i zrzucać winę za wszelkie zło na Żydów. Amerykański dziennikarz śledczy Chip Berlet definiuje teorie spiskowe jako „narzędzia strachu”⁽⁴⁶⁾, które są głęboko zakorzenione w antysemityzmie i rasizmie. Mimo, że cele zmieniają się w miarę jak zmieniają się okoliczności historyczne, **„Żydzi” zawsze są głównym kozłem ofiarnym dla prawicowych grup ekstremistycznych**. Na przykład teoria spiskowa o **Syjonistycznym Rządzie Okupacyjnym (ZOG)** jest oparta na przekonaniu, że żydowska kabała sprawuje potajemnie władzę nad rządami najważniejszych państw świata. Jest ona popularna wśród niemal wszystkich grup neonazistów i białych suprematystów, gdzie często pojawiają się hasła takie jak „obalić ZOG”, „śmierć dla ZOG” czy „zabić ZOG”.

Jak wspominaliśmy wcześniej, książka **„Protokoły mędrców Syjonu”** to prawdopodobnie najlepszy przykład antysemitycznej teorii spiskowej. Ten owiany złą sławą, sfalszowany tekst był ulubioną lekturą Hitlera i do dziś krąży po świecie w licznych wersjach, które powtarzają te same zarzuty. Można je podsumować następująco – Żydzi są oskarżani głównie o⁽⁴⁷⁾:

⁽⁴⁰⁾ Davey i Ebner, *The Great Replacement* [Wielkie zastąpienie], str. 7.

⁽⁴¹⁾ Europol, *European Union Terrorism Situation and Trend Report (TE-SAT) 2020* [Raport na temat sytuacji i trendów w zakresie terroryzmu w Unii Europejskiej], str. 95.

⁽⁴²⁾ Ibidem, str. 71.

⁽⁴³⁾ Zadrozny, *What is the 'boogaloo'? How online calls for a violent uprising are hitting the mainstream* [Co to jest „boogaloo”? Jak internetowe wezwania do brutalnego powstania przenoszą się do mainstreamu.]

⁽⁴⁴⁾ Klein i Muis, *Online discontent: comparing Western European far-right groups on Facebook* [Niezadowolony w Internecie: porównanie skrajnie prawicowych grup z Europy Zachodniej na Facebooku], str. 555.

⁽⁴⁵⁾ Ekman, *Anti-immigrant Sentiments and Mobilization on the Internet* [Antyimigranckie nastroje i mobilizacja w Internecie], str. 557.

⁽⁴⁶⁾ Berlet, *Toxic to Democracy - Conspiracy theories, demonization, & Scapegoating* [Toksyczne dla demokracji – teorie spiskowe, demonizacja i szukanie kozłów ofiarnych], str. 2–3.

⁽⁴⁷⁾ Ibidem, str. 19.

- potajemne spiskowanie, aby przejąć kontrolę i zapanować nad światem poprzez loże masońskie;
- kontrolowanie prasy i mediów, aby zniechęcać do niezależnego myślenia i trzymać ludzi pod swoimi rządami;
- kontrolowanie międzynarodowych banków, manipulowanie gospodarką i promowanie finansowych spekulacji;
- osłabianie kościoła i państwa;
- prezentowanie despotycznej wizji świata;
- kontrolowanie rządów poprzez wybieranych przedstawicieli;
- spiskowanie w celu obalenia demokracji, wykorzystując stan wyjątkowy, aby na stałe przejąć władzę.

Warto zwrócić uwagę na to, że „Protokoły” są często cytowane jako dowód na żydowskie manipulacje przez wielu wyznawców teorii spiskowych, nie tylko z kręgu skrajnej prawicy. Silne nakładanie się prawicowego, islamistycznego i lewicowego ekstremizmu ma niewątpliwie swoje źródło w antysemickich teoriach spiskowych. W związku z tym antysyjonizm może być używany jako termin zastępczy dla „Żydów” w teoriach spiskowych, co sprawia, że trudniej jest odszyfrowywać antysemickie narracje dotyczące rzekomych wpływów Żydów na świecie.

Jak pokażemy w następnych częściach, pandemia COVID-19 otworzyła nowe możliwości, które doprowadziły do rozkwitu skrajnie prawicowych teorii spiskowych o antysemickim wydźwięku.

Teorie spiskowe wymierzone przeciwko establishmentowi i elitom

Jak już wspomnieliśmy, teorie spiskowe często odwołują się do fikcyjnej grupy wpływowych, mających złe zamiary elit, które chcą przejąć kontrolę w imię przestępczych ambicji. „QAnon” i „#Pizzagate” to dwie teorie spiskowe, które idealnie wpisują się w tę kategorię. QAnon to skrajnie prawicowa teoria spiskowa, która nie ma żadnego oparcia w faktach. Głosi ona, że tajemniczy, wysokiej rangi oficer wojskowy lub urzędnik amerykańskiej administracji („Q”) ujawnił na internetowym forum 4chan informacje o rzekomym „państwie w państwie”, które tworzą politycy, tacy jak Hillary Clinton i elita z Hollywood, opowiadający się przeciwko prezydentowi Donaldowi Trumpowi⁽⁴⁸⁾.

Tym, co sprawia, że teoria ta jest jeszcze mniej wiarygodna, jest fakt iż bazuje ona i łączy się z innymi teoriami, np. teorią zwaną #Pizzagate, która stała się wiralem w czasie wyborów prezydenckich w USA w 2016 roku, szczególnie wtedy, gdy te wiadomości i filmy zyskały popularność wśród społeczności Reddit. Ta zdemaskowana teoria spiskowa głosi, że e-maile ze zhakowanego konta szefa kampanii Hillary Clinton zawierały zaszyfrowane wiadomości dotyczące wykorzystywania seksualnego dzieci i handlu ludźmi. W e-mailu znajdowały się odniesienia do pizzy i pizzerii, a według tej teorii w piwnicy pewnej pizzerii w Waszyngtonie znajdował się rzekomo punkt dowodzenia przestępczą działalnością. Jedynym prawdziwym elementem całej historii jest zdarzenie, do którego doszło w tej pizzerii, kiedy to **pewien uzbrojony mężczyzna zaczął strzelać z karabinu automatycznego, a przyszedł tam po tym, jak przeczytał o tej historii w Internecie**⁽⁴⁹⁾. Cztery lata po tym, jak pojawiła się teoria spiskowa #Pizzagate, wciąż jest ona w obiegu. Rozprzestrzeniła się jak wirus, który przeobrażał się i mutował, aby przetrwać, atakując coraz to nowe cele, którymi po Hillary Clinton byli m. in. Justin Bieber i Bill Gates. Po raz kolejny stało się to kilka miesięcy przed następnymi wyborami prezydenckimi.

Afera #Pizzagate stała się kamieniem milowym dla teorii spiskowych QAnon, nagłaśnianych przez influencerów, którzy wykorzystywali pandemię COVID-19, aby szerzyć dezinformację i fake newsy, podsycające polaryzację społeczeństwa i przygotowujące grunt do użycia przemocy. Choć teorie QAnon

⁽⁴⁸⁾ Zadrozny & Collins, How three conspiracy theorists took 'Q' and sparked Qanon [Jak trzech twórców teorii spiskowych stworzyło teorię Qanon, wychodząc od „Q”].

⁽⁴⁹⁾ Nelson, What is Pizzagate? The fake news scandal involving Hilary Clinton and Wikileaks explained - and why it's trending amid Epstein inquiry [Co to jest Pizzagate? Wyjaśnienie skandalu z fake newsem dotyczącym Hillary Clinton i Wikileaks oraz dlaczego pojawia się w czasie śledztwa w sprawie Epsteina]

pojawiły się w USA, **narracje te nie znają granic** i dotarły już także do Europy⁽⁵⁰⁾. W następnej części przeanalizujemy bardziej szczegółowo związek między tymi teoriami i pandemią COVID-19.

Teorie spiskowe w kontekście pandemii COVID-19

Jak trafnie opisał to Michael Barkun, spiskowa wizja świata sugeruje, że rządzi nim pewne określone struktury i nie ma w nim przypadkowości. Wyraża się to w trzech głównych zasadach⁽⁵¹⁾:

- nic nie dzieje się przypadkiem;
- nic nie jest takie, jak się wydaje;
- wszystko się łączy.

W czasach wielkiej niepewności te trzy zasady doskonale współgrają z powszechnymi problemami na poziomie osobistym i politycznym. Pandemia COVID-19 przyniosła niepewność, lęk, strach i zagrożenie dla życia wielu milionów osób. W takim kontekście kwitną narracje spiskowe, a **grupy ekstremistyczne wykorzystywały rozprzestrzenianie się koronawirusa do rozpowszechniania fake newsów i nawoływania do przemocy**.

Prawicowe grupy ekstremistyczne i indywidualne osoby oportunistycznie korzystały z tej okazji, zalewając media społecznościowe i szeroko pojęty Internet rasistowskimi narracjami, apokaliptycznymi teoriami, spiskowymi przemyśleniami i ekstremistycznymi wizjami świata w czasie, kiedy ludzie byli zamknięci w domach, a Internet stał się ich głównym źródłem informacji⁽⁵²⁾. Ten niekorzystny zbieg okoliczności stanowił „idealne zawirowanie”, w którym najbardziej podatne osoby, takie jak te zmagające się z problemami psychicznymi lub społecznymi, stanęły przed poważnym zagrożeniem wynikającym z lawinowego rozprzestrzeniania się dezinformacji. Potwierdziła się skłonność prawicowego ekstremizmu do używania taktyk dezinformacyjnych jako najskuteczniejszej strategii rozpowszechniania propagandy.

Na celowniku kłamiwych narracji i teorii spiskowych znaleźli się przede wszystkim Żydzi, muzułmanie, Azjaci i obcokrajowcy (zwłaszcza imigranci).

Tradycyjna propaganda prawicowych grup ekstremistycznych o autorytarnym, rasistowskim i antysemitycznym wydźwięku, została dopasowana do pandemicznych okoliczności. Podsycono antysemityczne nastroje, rozpowszechniając informacje, w których twierdzono, że to Żydzi i Izrael są odpowiedzialni za pojawienie się wirusa i zaaranżowanie pandemii w celu przejęcia rynków i poszerzenia swoich wpływów na krajowe rządy. Oskarżano także Izrael oraz USA o stworzenie wirusa po to, by uderzyć w rywala, takich jak Chiny czy Iran. Kampanie dezinformacyjne prawicowych ekstremistów wzywały do ataków i przemocy. Niektóre ruchy w USA nawoływały swoich wyznawców, którzy zarazili się koronawirusem, żeby stali się „bronią biologiczną”⁽⁵³⁾ i przychodzili do lokalnych synagog, aby **zarażać Żydów**. Te makabryczne wezwania dotyczyły także przychodzenia do meczetów i zarażania **muzułmanów** lub też **osób innych ras niż biała**.

Ksenofobiczne nastroje także zmieniają się w teorie spiskowe dotyczące **Chińczyków i migrantów**. Jeśli chodzi o te pierwsze, w Internecie krąży groteskowa, ale bardzo popularna teoria spiskowa, która głosi, że w laboratorium w Wuhan, skąd rozprzestrzenił się wirus, produkowano lek o nazwie **adrenochrom** (według tej teorii powszechnie używany przez hollywoodzkie gwiazdy), którego produkcja wymaga **rytualnego zabijania dzieci**, aby otrzymać niezbędne związki chemiczne⁽⁵⁴⁾. Teoria ta jest ściśle powiązana z narracją #Pizzagate na temat satanistycznych rytuałów z udziałem dzieci i rozpowszechniali ją zwolennicy QAnon. Według tej narracji zakład produkcyjny w Wuhan jest **finansowany przez George'a Sorosa**⁽⁵⁵⁾.

⁽⁵⁰⁾ Labbe i in., QAnon's Deep State conspiracies spread to Europe [Teorie spiskowe QAnon dotyczące „państwa w państwie” trafiają do Europy]

⁽⁵¹⁾ Barkun, A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America [Kultura spisku: apokaliptyczne wizje we współczesnej Ameryce], str. 2–3.

⁽⁵²⁾ Katz, The Far-Right's Online Discourse on COVID-19 Pandemic [Dyskurs internetowy skrajnej prawicy na temat pandemii COVID-19]

⁽⁵³⁾ Instytut Dialogu Strategicznego, Covid-19 Disinformation Briefing No. 2. Far-right Mobilisation [Drugie podsumowanie informacji o dezinformacji dotyczącej COVID-19. Mobilizacja skrajnej prawicy]

⁽⁵⁴⁾ Ibidem.

⁽⁵⁵⁾ Ibidem.

W czasie pandemii COVID-19 **społeczność QAnon** tworzyła teorie spiskowe także na bazie innych paranoicznych obaw, np. ⁽⁵⁶⁾:

- COVID-19 to tajny spisek rządu przeciwko Donaldowi Trumpowi, aby zmniejszyć jego szanse na reelekcję;
- COVID-19 to broń biologiczna;
- istnieje lek, ale jest dostępny tylko dla elit bardzo bogatych ludzi;
- Donald Trump wprowadzi stan wojenny, aby aresztować tajną grupę wpływowych przestępców.

Ponadto pravicowi ekstremiści rozpowszechniają teorie, według których migranci wykorzystują pandemię COVID-19, aby **dokonać inwazji na kraje, do których przybywają**. Narracje antyimigracyjne są często powiązane z opowieścią o apokaliptycznym nadejściu wspomnianej wcześniej, nieuchronnej wojny domowej.

Kto nagłaśnia te teorie?

Teorie spiskowe są rozpowszechniane w Internecie za pośrednictwem oficjalnych i legalnych mediów, a potem trafiają do peryferyjnych, ciemniejszych miejsc poprzez trudniej dostępne platformy, takie jak fora czy szyfrowane czaty. **Najczęściej wykorzystywanymi w tym celu platformami internetowymi** są Twitter, Facebook, YouTube, 4chan, 8chan, Gab, Reddit, Voat i zaszyfrowane czaty, m.in. na Telegramie i Discordzie (popularne wśród graczy). Na pewnym etapie mogą też być wykorzystywane **strategie offline**, kiedy to grupy ekstremistyczne wkraczają na stacjonarne wydarzenia sportowe, gamingowe lub też festiwale muzyczne, gdzie mogą spotykać się i manipulować ludźmi w całej Europie, wykorzystując teorie spiskowe jako narzędzie do rekrutacji. Wydarzenia te stanowią prawdziwą furtkę do mobilizowania zwolenników. Kto zatem stoi za rozpowszechnianiem tych teorii? To zagadnienie wymaga jeszcze dalszych badań i analiz, aby lepiej uchwycić szerszy obraz tego zjawiska i strategii mobilizowania zwolenników i sympatyków tych teorii. Do głównych grup, które należałoby przeanalizować, należą:

• **Podatne osoby indywidualne**

Nie wszystkie teorie spiskowe służą nikczemnym celom. Jak wskazuje Komisja Europejska, choć niektórzy ludzie chcą celowo wykorzystywać ekonomiczną, polityczną i kulturową podatność pewnych grup osób, są też tacy, którzy „rozpowszechniają teorie spiskowe, ponieważ szczerze w nie wierzą”⁽⁵⁷⁾.

Osoby o osobowości paranoicznej na przykład uważają, że świat jest zły i pełen niebezpieczeństw, zagrożeń i przemocy, interpretując „nieszkodliwe wydarzenia czy zachowania jako groźne i są podatne na teorie spiskowe oraz historie i narracje o zagrożeniach”⁽⁵⁸⁾. Tak samo jest między innymi w przypadku osób o osobowości narcystycznej lub z zaburzeniami schizotypowymi. Osoby te są podatne na wpływ teorii spiskowych i ekscentryczne wyjaśnianie świata. Do innych kategorii osób skłonnych do rozpowszechniania teorii spiskowych zaliczają się osoby, które borykają się w życiu z **problemami**

socjoekonomicznymi, izolacją i niepewnością, ponieważ takie teorie pomagają im zrozumieć złożone wydarzenia, przynoszą im spokój i natychmiastowe ukojenie⁽⁵⁹⁾.

• **Beneficjenci teorii spiskowych**

Cass Sunstein twierdzi, że osoby, które „czerpią bezpośrednio lub pośrednio korzyści z rozpowszechniania” tych teorii można uznać za beneficjentów teorii spiskowych (ang. conspiracy entrepreneurs). Do tej kategorii zaliczają się osoby rozpowszechniające teorie spiskowe, także te z kręgu prawicowego ekstremizmu, które: są zainteresowane korzyściami finansowymi, zdobywaniem sławy lub osiągnięciem celów społeczno-politycznych⁽⁶⁰⁾.

• **Grupy ekstremistyczne**

Jak pisaliśmy wcześniej, grupy ekstremistyczne posiadają i wykorzystują teorie spiskowe, aby wyjaśniać/uzasadniać swoje działania, przyciągać zwolenników i realizować swoje cele. W tym kontekście globalne skutki pandemii COVID-19 i niepewność jaką wywołała stworzyły i nadal tworzą

⁽⁵⁶⁾ Ibidem.

⁽⁵⁷⁾ Komisja Europejska, Identifying conspiracy theories [Identyfikowanie teorii spiskowych]

⁽⁵⁸⁾ Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw, Extremism, Radicalisation & Mental Health: Handbook for practitioners [Ekstremizm, radykalizacja i zdrowie psychiczne: wytyczne dla praktyków], str. 27.

⁽⁵⁹⁾ Zob. Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw, Violent right-wing extremism in focus [Brutalny prawicowy ekstremizm]

⁽⁶⁰⁾ Sunstein, Conspiracy Theories and Other Dangerous Ideas [Teorie spiskowe i inne niebezpieczne pomysły], str. 12.

podatny grunt dla wszelkiego rodzaju brutalnych grup ekstremistycznych, które przedstawiają swoją wizję obecnego kryzysu, rozpowszechniając narracje w formie teorii spiskowych i fake newsów. Co istotne, dają one społecznościom (zarówno w Internecie, jak i offline) możliwość rozładowania emocji i omawiania sytuacji oraz stanowią platformę, która sprzyja wymianie poglądów na temat tego, jak zmienić obecną rzeczywistość w coś, co uważają za lepszy świat.

- **Międzynarodowa arena polityczna**

Wiele teorii spiskowych służy osiągnięciu korzyści politycznych. Niektórzy przywódcy partii populistycznych często posługują się narracjami spiskowymi. Przypadek grupy QAnon i afera #Pizzagate to dwa jaskrawe przykłady politycznego wykorzystania teorii spiskowych. Pandemia koronawirusa pokazała również, w jaki sposób niepewność pojawiająca się w czasie kryzysu może być wykorzystywana przez wrogie, obce podmioty, aby politycznie dyskredytować zachodnie demokracje poprzez kampanie dezinformacyjne, teorie spiskowe i inne szkodliwe treści służące podsycaniu podziałów między państwami członkowskimi UE i jej sojusznikami politycznymi.

Nowoczesne podejście do zwalczania teorii spiskowych

Dokładano wielu starań, aby wyjaśniać, jak skonstruowane są teorie spiskowe, jak działają i jakie są ich cele, a jednocześnie niewiele uwagi poświęcano badaniom nad tym, jak powinno się im przeciwdziałać, zapobiegać, demaskować je i eliminować. Warto przede wszystkim zauważyć, że teorie spiskowe nie stanowią odrębnego zjawiska, któremu można przeciwdziałać, skupiając się na samych teoriach bez uwzględniania – na przykład – wizji świata, jaką przedstawiają⁽⁶¹⁾. **Teorie spiskowe należałoby raczej rozpatrywać jako przejaw szerszego problemu** obejmującego aspekty społeczne, polityczne, ideologiczne, psychologiczne i ekonomiczne. Trzeba również mieć świadomość, że obalenie teorii spiskowych może czasem przynieść odwrotny efekt od zamierzonego i przyczynić się do jeszcze większego rozpowszechniania tych teorii, jeśli podjęte działania będą nieskuteczne. Obalenie teorii niekoniecznie musi oznaczać przekonywanie ludzi o jej nieprawdziwości i należy uwzględnić ryzyko wywołania odwrotnego skutku⁽⁶²⁾. Według Cassama **próby obalania teorii spiskowej mogą działać odwrotnie** na żarliwych wyznawców:

„Działania związane z obalaniem teorii spiskowych mają większe szanse powodzenia w odniesieniu do osób, które są do nich słabiej przekonane lub szerokiego grona odbiorców, którzy są po prostu ciekawi tych teorii, być może nawet na nie podatni, ale nie należą jeszcze do prawdziwych wyznawców”⁽⁶³⁾.

Doskonałym przykładem mogą być „Protokoły mędrców Syjonu”. Mimo, że nieprawdziwość zawartych w niej tez udokumentowano w dwóch procesach, które odbyły się w latach 1934–1935, książka nadal pozostała bestsellerem. Z drugiej strony pewne teorie spiskowe mogą wyrządzić bardzo duże szkody dla społeczeństwa, jeśli nie zostaną w porę powstrzymane. Medyczne teorie spiskowe mogą na przykład prowadzić ludzi do zachowań, które mogą zagrażać ich zdrowiu. Brak przeciwdziałania takim teoriom nie jest dobrym rozwiązaniem. Kluczowe jest zatem zidentyfikowanie **teorii spiskowych, które wymagają pilnego działania**. Zdaniem Pétera Krekó⁽⁶⁴⁾ strategie przeciwdziałania i obalania powinny skupiać się na teoriach, które łączą trzy cechy:

- **Szkodliwość**

Na przykład, kiedy wzmacniają perspektywę „my kontra oni”, wzywając do działania przeciwko konkretnym celom lub zachowań zagrażających zdrowiu.

- **Niska wiarygodność**

Kiedy nie ma dowodów potwierdzających teorię lub kiedy jest więcej dowodów przeciwko danej teorii.

- **Wysoka popularność**

Kiedy teoria spiskowa staje się wiralem.

⁽⁶¹⁾ Cassam, Conspiracy Theories [Teorie spiskowe], str. 99.

⁽⁶²⁾ Ibidem, str. 100.

⁽⁶³⁾ Ibidem.

⁽⁶⁴⁾ Krekó, Countering conspiracy theories and misinformation, [Zwalczanie teorii spiskowych i dezinformacji], str. 245.

Należałoby także odróżnić działania, które koncentrują się na zapobieganiu, od tych mających na celu zmniejszanie szkodliwych skutków teorii, która już zyskała uwagę w społeczeństwie.

Działania zapobiegawcze

„*Uncja profilaktyki jest więcej warta niż funt leczenia*”. Te słowa przypisywane Benjaminowi Franklinowi potwierdza większość badań nad zagadnieniem teorii spiskowych. Rzeczywiście, kiedy jakieś kłamstwo już rozprzestrzeni się w społeczeństwo, często bardzo trudno jest je zneutralizować. Dlatego trzeba odpowiedzieć na następujące pytanie: jak możemy zapobiegać temu, by teorie spiskowe nie wywierały szkodliwego wpływu na społeczeństwo?

Jak wskazaliśmy powyżej, teorii spiskowych nie można rozpatrywać w oderwaniu od problemów społeczeństwa na poziomie politycznym, ideologicznym, psychologicznym i ekonomicznym. Ponadto badania wskazują, że „pewna egzystencjalna potrzeba skłania ludzi do wiary w teorie spiskowe, które pomagają im rozumieć świat w sposób stabilny, pewny i trafny”⁽⁶⁵⁾. W innych przypadkach wiara w teorie spiskowe może łączyć się z indywidualną potrzebą identyfikowania się z taką czy inną grupą społeczną lub odróżniania od niej. Tożsamość grupowa, której wyznacznikiem może być narodowość, partia polityczna, przekonania ideologiczne, rasa czy wiek, jest czynnikiem, który w dużym stopniu przyczynia się do ograniczenia perspektywy do własnej grupy. Ta dynamika prowadzi ludzi do przekonania, że ich grupa jest jedyną moralnie właściwą w przeciwieństwie do innych grup, które uważają oni za stronnice lub niemoralne. Dlatego zapobieganie upowszechnianiu się w społeczeństwie szkodliwych teorii spiskowych bez podejmowania szerszej zakrojonych działań mających na celu usuwanie ich przyczyn źródłowych będzie częściowo nieskuteczne.

Mając w pamięci te wstępne uwagi, warto podkreślić, że zdolności intelektualne takie, jak umiejętność **krytycznego myślenia** i **otwartość umysłu**, a także **działania oparte na faktach i logice** to skuteczne czynniki ochronne, które ograniczają oddziaływanie teorii spiskowych⁽⁶⁶⁾. Dlatego skutecznym sposobem **ochrony odbiorców** jest rozwijanie umiejętności krytycznego myślenia poprzez odpowiednie programy. Kluczową rolę w zapobieganiu rozprzestrzenianiu się teorii spiskowych może odgrywać tutaj **edukacja** i szkoły, które mogą kształtować umysły młodych ludzi i rozwijać ich umiejętności. Należy w szczególności skupić się na tym, by uczyć młodzież – która jest w trakcie wyrabiania sobie opinii i poznawania różnych wizji świata – **rozpoznawania teorii spiskowych**, a także szerszej pojętych prób szerzenia dezinformacji w złych celach. Problemy, do których odwołują się teorie spiskowe, są szczególnie niebezpieczne dla młodych ludzi. W związku z tym nauczyciele, osoby pracujące z młodzieżą i lokalne organizacje społeczeństwa obywatelskiego są odpowiedzialne za to, by pomagać młodym ludziom rozwijać niezbędne kompetencje⁽⁶⁷⁾, zdolność krytycznego myślenia i **umiejętności cyfrowe**⁽⁶⁸⁾. Wszystkie te działania służą temu, by autorzy teorii spiskowych nie byli w stanie mobilizować odbiorców do działań ekstremistycznych i przemocy. Reasumując, aby zapobiegać szkodliwemu wpływowi teorii spiskowych na społeczeństwo, praktycy powinni skupić się na rozwijaniu:

- krytycznego myślenia i otwartości umysłu przez edukację;
- działań w oparciu o fakty i logikę;
- świadomości i umiejętności rozpoznawania dezinformacji i teorii spiskowych;
- umiejętności cyfrowych.

Oto kilka przykładów takich inicjatyw:

- **Program Web Walkers**

To program uruchomiony w 2019 roku przez agencję National Family Fund, który ma zachęcać do pozytywnych zachowań w Internecie i rozwijać kompetencje coachów internetowych poprzez program szkoleń. „Web Walkers” to profesjonaliści, którzy nawiązują kontakt z młodymi ludźmi w mediach

⁽⁶⁵⁾ Douglas i in., Why do people adopt conspiracy theories, how are they communicated, and what are their risks? [Dlaczego ludzie wierzą w teorie spiskowe, jak są one przekazywane i jakie zagrożenia niosą?] str. 7.

⁽⁶⁶⁾ Cassam, Conspiracy Theories [Teorie spiskowe] str. 120; Krekó, Countering conspiracy theories and misinformation [Zwalczanie teorii spiskowych i dezinformacji], str. 252.

⁽⁶⁷⁾ Na ten temat zob. Lenos i Krasenberg, RAN Ex Post Paper, Dealing with fake news, conspiracy theories and propaganda in the classroom [Jak postępować z fake newsami, teoriami spiskowymi i propagandą w klasie]

⁽⁶⁸⁾ Więcej na temat znaczenia umiejętności cyfrowych można przeczytać w Guess i inn., A digital media literacy intervention increases discernment between mainstream and false [Jak umiejętności cyfrowe zwiększają zdolność odróżniania mainstreamu od fałszu], str. 2020.

społecznościowych, aby pełnić rolę przewodników w szukaniu informacji i „zachęcać ich do krytycznej analizy obrazów i informacji”⁽⁶⁹⁾.

- **Les Joutes Verbales**

Inną inicjatywą, na którą warto zwrócić uwagę, są Les Joutes Verbales, organizowane przez brukselską organizację społeczeństwa obywatelskiego *Les ambassadeurs d'expression citoyenne*⁽⁷⁰⁾. Uczestnicy biorą udział w *joutes* (potyczkach, dyskusjach) na tematy społeczne, do których mogą mieć emocjonalny stosunek, ale strona, którą reprezentują w czasie debaty, jest im przydzielana losowo. To ćwiczenie retoryczne, uczące konfrontacji argumentów w dyskusji między dwiema osobami lub grupami osób. Takie ćwiczenia lub gry dają młodym ludziom możliwość udziału w dyskusji na temat konkretnej teorii spiskowej, podczas której uczestnicy bronią punktu widzenia niekoniecznie zgodnego z ich własnymi poglądami, co prowadzi do bardziej zrównoważonych sądów i przyjmowania otwartego nastawienia do drażliwych tematów.

- **Samoan Circle oraz podręczniki dla nauczycieli i pracowników socjalnych**

Bardzo podobną inicjatywą do wspomnianej powyżej są spotkania metodą Samoan Circle. Podczas spotkania RAN EDU w Antwerpii, grupa uczniów szkół średnich uczestnicząca w programie „GO! Koninklijk Atheneum Antwerpen” pokazała, co można zrobić, żeby ułatwiać młodym ludziom wymianę informacji i dzielenia się różnymi punktami widzenia na potencjalnie polaryzujące tematy⁽⁷¹⁾. W tym celu organizacja pozarządowa z siedzibą w Brukseli, European Foundation For Democracy, opracowała szereg podręczników dla nauczycieli i pracowników socjalnych⁽⁷²⁾ z różnych krajów, aby pokazać im, jak radzić sobie w klasie z kontrowersyjnymi tematami, takimi jak fake newsy czy teorie spiskowe. Tego rodzaju inicjatywy lub ćwiczenia, wraz ze szkoleniami antydyskryminacyjnymi, podejściem *peer education* i programami rozwoju, są bardzo cenne i pomagają przeciwdziałać dezinformacji oraz jej szkodliwym konsekwencjom społecznym.

Jak pokazaliśmy we wcześniejszej części tej publikacji, Internet sprawia, że teorie spiskowe stają się bardziej dostępne. Jednak **sieć może być także wykorzystywana jako antidotum** do obalania tych teorii⁽⁷³⁾.

„Historyk David Irving przez wiele lat przekonywał, że Hitler nie nakazał eksterminacji Żydów w Europie. [...] Można sobie wyobrazić, że osoba zainteresowana teoriami spiskowymi negującymi Holocaust trafi na informację, że Hitler nie nakazał eksterminacji Żydów w Europie. Łatwo znaleźć więcej tego rodzaju informacji w Internecie – znacznie łatwiej niż w czasach, kiedy nie było Internetu. Wystarczy jednak szybko sprawdzić to w Google, żeby dowiedzieć się, że David Irving został uznany przez sąd winnym celowego manipulowania dowodami historycznymi w celu promowania negowania Holocaustu”⁽⁷⁴⁾.

Doskonalenie zdolności logicznego i analitycznego myślenia, wraz z oddziaływaniem na główne czynniki sprzyjające rozpowszechnianiu teorii spiskowych, wydaje się być kolejną skuteczną metodą pomagania ludziom w **uodparnianiu się** na paranoiczne pomysły i teorie spiskowe. Jak wskazuje Krekó:

„Mimo, że pewne aspekty trudno jest zmienić lub jest to niemożliwe – np. niektóre cechy osobowości, status społeczny czy przynależność do mniejszości – to jednak zmniejszanie poczucia niepewności, bezradności, braku zaufania lub kontroli, które w znacznym stopniu zwiększa podatność na myślenie spiskowe, wydaje się być dobrym kierunkiem”⁽⁷⁵⁾.

Jeśli chodzi o zapobieganie, do najbardziej skutecznych działań należą **strategie uodparniające**, tj. zwiększające **odporność ludzi na teorie spiskowe**. Jak wskazują Lewandowsky, van der Linden i Cook:

⁽⁶⁹⁾ Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw, Doing digital youth work in a P/CVE context [Praca z młodzieżą w sferze cyfrowej w kontekście zapobiegania i zwalczania brutalnego ekstremizmu] str. 10.

⁽⁷⁰⁾ Les Ambassadeurs d'expression citoyenne, *Les Joutes Verbales*.

⁽⁷¹⁾ Europejska sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw, RAN EDU meeting on dealing with religion-inspired extremist ideologies in school [Spotkanie RAN EDU na temat zwalczania ideologii ekstremistycznych o podłożu religijnym w szkołach] str. 9.

⁽⁷²⁾ Zob. na przykład Bouarfa i Farinelli, *Laïcité et Prévention de la Radicalisation* [Laickość i zapobieganie radykalizacji]

⁽⁷³⁾ Cassam, *Conspiracy Theories* [Teorie spiskowe], str. 118.

⁽⁷⁴⁾ Ibidem, str. 103, str. 117.

⁽⁷⁵⁾ Krekó, *Countering conspiracy theories and misinformation*, [Zwalczanie teorii spiskowych i dezinformacji], str. 247.

„Badania potwierdzają, że jeśli ludzie mają świadomość, że mogą zostać wprowadzeni w błąd zanim zetkną się z nieprawdziwą informacją, będą na nią bardziej odporni. Ten proces jest znany jako „uodpornienie” i może przybierać różne formy”⁽⁷⁶⁾.

Podejście to, którego nazwa została zapożyczona z medycyny, polega na wprowadzeniu do organizmu antygeny, który będzie stymulował produkcję przeciwciał, chroniących organizm przed teoriami spiskowymi. Antygenem może być zestawienie faktów przedstawione odbiorcom, zanim zostaną im zaprezentowane słabe argumenty teorii spiskowej. W ten sposób zmniejszy się wpływ podobnych zagrożeń w przyszłości, a zwiększy się liczba kontrargumentów⁽⁷⁷⁾. Aby powstrzymać kampanie dezinformacyjne i zwiększać świadomość zagrożeń, ważną rolę mogą odgrywać media społecznościowe, a zwłaszcza ich współpraca z władzami na szczeblu lokalnym i krajowym.

Podejście do demaskowania teorii spiskowych

Kiedy działania zapobiegawcze nie są w stanie zatrzymać szerzenia się szkodliwej teorii spiskowej, należy wdrożyć inne strategie mające na celu ograniczanie ich negatywnego wpływu. Lewandowsky i Cook⁽⁷⁸⁾ rozróżniają metody demaskowania teorii spiskowych skierowane do dobrze wykształconych osób oraz te, które są przeznaczone dla szerszego grona odbiorców, a zwłaszcza osób, które przyjmują teorie spiskowe jako część systemu swoich przekonań. Jeśli chodzi o ten drugi przypadek, autorzy wskazują na potwierdzoną skuteczność następujących działań:

- **Demaskowanie na podstawie faktów:** użycie odpowiednich informacji, aby wykazać, że teoria jest fałszywa.
- **Linki do stron weryfikujących fakty:** podanie linków do stron weryfikujących fakty.
- **Demaskowanie na podstawie źródeł:** skuteczne okazało się użycie argumentów ośmieszających, np. skierowanych do wyznawców teorii o reptilianach. Z kolei okazywanie współczucia ofiarom teorii spiskowych (np. Żydom) było mało skuteczne lub zupełnie nieskuteczne.
- **Demaskowanie na podstawie logiki:** wyjaśnianie niespójności lub technik wykorzystywanych do tworzenia teorii spiskowej.

Jeśli chodzi o osoby, które są stałymi wyznawcami teorii spiskowych, autorzy wskazują, że aby do nich dotrzeć, pomocne mogą być następujące działania:

- **Zaufane głosy:** pomocną rolę w tworzeniu i rozpowszechnianiu kontrnarracji mogą odgrywać na przykład dawni ekstremiści.
- **Okazywanie empatii:** budowanie porozumienia z wyznawcami teorii spiskowych może pomagać im w osiągnięciu większej otwartości myślenia.
- **Odwoływanie się do krytycznego myślenia:** wykorzystywanie tego, że wyznawcy teorii spiskowych często uważają się za osoby myślące krytycznie, aby przekierować ich uwagę w kierunku bardziej wiarygodnych źródeł i analizy.
- **Unikanie wyśmiewania:** argumenty ośmieszające lub agresywnie deprecjonujące teorię spiskową nie działają na osoby, które mocno w nie wierzą. Może to przynieść efekt odwrotny od zamierzonego, dlatego należy tego unikać.

Jak pokazaliśmy powyżej, teorie spiskowe można dyskredytować na wiele sposobów. Jednak badania pokazują, że ich demaskowanie może być skuteczniejsze w odniesieniu do ogólnej grupy odbiorców, niż w przypadku żarliwych wyznawców. „System wartości wyznawców teorii spiskowych nie opiera się na zewnętrznych dowodach, ale głównie sam na sobie, a każde przekonanie staje się dowodem dla innego

⁽⁷⁶⁾ Lewandowsky i in., Can we inoculate against fake news?[Jak możemy uodpornić się na fake newsy], str. 10.

⁽⁷⁷⁾ Ibidem.

⁽⁷⁸⁾ Lewandowsky i Cook, The Conspiracy Theory Handbook [Podręcznik teorii spiskowych], str. 9–10.

przekonania”⁽⁷⁹⁾. Zatem kiedy twórcy czy wyznawcy teorii spiskowych trafią w Internecie na kontrargumenty do swojej teorii, ich odpowiedzią jest udostępnianie jeszcze większej ilości spiskowych treści. **Demaskowanie teorii spiskowych może sprawić, że osoby te będą bardziej przekonane, że dana teoria jest trafna, a ci, którzy są jej przeciwni, są źli i stanowią część problemu**⁽⁸⁰⁾.
Zauważono, że

„Kiedy (lokalne) władze lub media społecznościowe cenzurują (próbują cenzurować) treści wpisujące się w skrajnie prawicowy ekstremizm, ruch ten zmienia te działania w walkę o wolność słowa, co [w konsekwencji] wzmacnia przekonanie tych osób, że istnieje spisek, służący temu, by ich uciszyć”⁽⁸¹⁾.

Dlatego przed przystąpieniem do obalania teorii spiskowej, należy mieć wiedzę na temat kontekstu i pełną świadomość tego, co i kto jest celem tych działań. Przydatnych wskazówek dostarcza praktykom, którzy zajmują się walką teoriami spiskowymi, Amadeu Antonio Foundation⁽⁸²⁾. Fundacja podkreśla między innymi, że nieskuteczne jest deprecjonowanie strony, która wierzy w teorię spiskową, a kluczowe znaczenie ma ustalenie, co sprawia, że teoria ta odgrywa ważną rolę w ich życiu. Ponadto jasne wskazanie powodów niezgadania się z daną teorią (np. poglądy rasistowskie) oraz **ukazanie niespójności i sprzeczności** (np. dlaczego, skoro spisek jest tajny, opowiada o nim tak wiele filmów na YouTube?) może skłonić drugą stronę do krytycznego myślenia.

Zalecenia

Informacje zebrane w tej publikacji umożliwiają opracowanie zaleceń dotyczących tego, jak różne podmioty/osoby zajmujące się zapobieganiem radykalizacji i brutalnemu ekstremizmowi mogą przyczynić się do zwalczania i dyskredytowania szkodliwych teorii spiskowych.

Ogólne

- Inwestowanie w **zapobieganie**. Kiedy jakieś kłamstwo już rozprzestrzeni się w społeczeństwie, zwykle bardzo trudno jest je zneutralizować. W tym kontekście wykazano, że pomocne w ochronie odbiorców przed teoriami spiskowymi jest rozwijanie umiejętności krytycznego myślenia i otwartości umysłu, a także prezentowanie wyjaśnień odwołujących się do faktów i logiki, zanim przedstawione zostaną słabe argumenty przemawiające za daną teorią spiskową.
- Kluczową rolę w uodparnianiu młodych ludzi na teorie spiskowe odgrywa **edukacja**. We wszystkich społeczeństwach demokratycznych, kluczowe znaczenie ma przygotowywanie uczniów i studentów przez instytucje edukacyjne do tego, by stali się zaangażowanymi obywatelami, którzy będą potrafili poruszać się bezpiecznie po Internecie oraz czerpać informacje, identyfikując i czytając wiarygodne wiadomości. Aby osiągnąć ten cel, wszyscy praktycy zajmujący się tym zagadnieniem powinni być odpowiednio przygotowani. Powinni, między innymi, posiadać podstawową wiedzę na temat umiejętności korzystania z mediów oraz radzenia sobie w klasie z trudnymi tematami, takimi jak dezinformacja, propaganda ekstremistyczna i teorie spiskowe. W ten sposób młodzi ludzie będą stykać się z konkretnymi narracjami w bezpiecznym otoczeniu, co sprzyja rozwijaniu krytycznego myślenia, bez narzucania konkretnych poglądów czy przekonań.
- Internet sprawia, że teorie spiskowe stają się łatwiej dostępne. Jednak **sieć** może być także wykorzystywana jako antidotum do obalania tych teorii. Internet umożliwia użytkownikom łatwe sprawdzenie, skąd pochodzi informacja, kim jest autor i – w konsekwencji – jak wiarygodna jest dana informacja.

⁽⁷⁹⁾ Ibidem, str. 10.

⁽⁸⁰⁾ Zollo i in., Debunking in a world of tribes [Obalanie plemiennego świata]

⁽⁸¹⁾ Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw, RAN Factbook, Far-right extremism. A practical introduction [Informator RAN. Skrajnie prawicowy ekstremizm: wprowadzenie praktyczne], str. 24

⁽⁸²⁾ Amadeu Antonio Stiftung, *Wissen, was wirklich gespielt wird. Widerlegungen für gängige Verschwörungstheorien.*

- Teorie spiskowe są wykorzystywane jako narzędzie do rekrutacji przez różne grupy ekstremistyczne i często tymi samymi teoriami posługują się zupełnie przeciwstawne ideologie ekstremistyczne. Dlatego tak ważne jest prowadzenie **działań ukierunkowanych na ideologie totalitarne**, stojące za wszelkimi formami ekstremizmu.
- Teorie spiskowe mogą być atrakcyjne. Pokazywanie ich prawdziwych **funkcji i celów** może przyczynić się do zmniejszania ich atrakcyjności.
- Teorie spiskowe są często przejawem napięć społecznych o podłożu społecznym, politycznym, ideologicznym czy ekonomicznym. W związku z tym **ograniczenie poczucia niepewności, braku zaufania, bezradności czy braku kontroli**, a także poprawa socjoekonomicznych warunków życia obywateli w społeczeństwie, może pomagać w rozwiązywaniu problemów, które prowadzą do rozwoju teorii spiskowych.
- Podejmując działania mające na celu obalenie teorii spiskowych, ważne jest **rozdzielenie grup docelowych**, do których te działania są skierowane. Działania skierowane do żarliwych wyznawców teorii spiskowych wymagają zastosowania innych metod niż te skierowane do ogółu społeczeństwa. Demaskowanie teorii spiskowych może być skuteczniejsze w przypadku osób, które są do nich słabiej przekonane, a jednocześnie może przynieść odwrotny efekt od zamierzonego w odniesieniu do osób, które traktują teorie spiskowe jako element swojego systemu przekonań. Na przykład wykazano, że argumenty ośmieszające skutecznie dyskredytują teorie spiskowe w oczach osób wykształconych o małym zaangażowaniu ideologicznym. Z kolei zwracając się do zagorzałych zwolenników teorii spiskowych, lepiej unikać ośmieszania i okazywać empatię.

Rządy i agencje bezpieczeństwa

- Bardzo trudno jest podejmować władzom publicznym skuteczne działania w zakresie zwalczania teorii spiskowych, ponieważ w oczach zwolenników tych teorii są one niewiarygodne. Instytucje publiczne powinny zatem **inwestować więcej środków we wspieranie podmiotów, które są postrzegane jako wiarygodne** (np. organizacji społeczeństwa obywatelskiego) i mogą pomagać ludziom rozwijać umiejętności krytycznego myślenia. „Wiarygodność” tych podmiotów zależy od konkretnej teorii spiskowej i docelowej grupy odbiorców.
- Wiele teorii spiskowych jest dostosowywana do różnych kontekstów krajowych. Dużym wyzwaniem dla wszystkich praktyków jest stałe monitorowanie zmieniających się teorii spiskowych na poziomie lokalnym/regionalnym/krajowym. Rządy powinny **dostarczać rzetelne dane** tym, których uważają za najbardziej wiarygodnych partnerów do ich komunikowania.
- Rządy powinny **chronić społeczności** atakowane w teoriach spiskowych, aby nie dopuścić do działań odwetowych ze strony osób, które je obwiniają. Ponadto rządy powinny inwestować w programy realizowane przez zaufane organizacje społeczeństwa obywatelskiego, które **służą rozwijaniu umiejętności krytycznego myślenia** i rozszyfrowywania ekstremistycznej propagandy.
- Niektóre teorie spiskowe mogą być szczególnie niebezpieczne, dlatego powinny być usuwane z Internetu. Jednocześnie, jako że są one częścią debaty demokratycznej, nie można ich całkowicie zakazać. Kluczowe jest znalezienie odpowiedniej **równowagi między wolnością słowa oraz koniecznością ochrony społeczeństwa** przed podziałami. Rządy powinny także pamiętać, że kiedy jakiś przekaz zostanie ocenzurowany, grupy ekstremistyczne prawdopodobnie skupią się właśnie na nim, przedstawiając to jako dowód istnienia spisku, który próbuje uciszyć rozbieżne głosy.
- Niezbędne jest weryfikowanie faktów przez **platformy mediów społecznościowych**, aby zwiększać świadomość zjawiska teorii spiskowych. Władze i platformy mediów społecznościowych powinny dalej wspólnie pracować nad tworzeniem przewodników, ułatwiających poruszanie się po ogromnych ilościach danych w Internecie, aby powstrzymać lub ograniczyć skutki kampanii dezinformacyjnych.
- Teorie spiskowe mnożą się w kontekście ataków terrorystycznych. W takich przypadkach konieczne jest, aby władze, służby bezpieczeństwa i media przyjęły **jasną strategię informowania**

o zagrożeniach dla bezpieczeństwa, wynikających z rozpowszechniania fake newsów lub niepotwierdzonych dowodów.

- Wiele teorii spiskowych ma na celu ujawnianie „ukrytego spisku” lub niewidzialnej ręki sterującej tragicznymi wydarzeniami, dlatego agencje bezpieczeństwa i policji powinny budować **bliższe relacje z wrażliwymi społecznościami**. Warto szukać okazji do kontaktu z członkami społeczności w sytuacjach mniej oficjalnych lub poprzez udział policji w akcjach w szkołach lub podczas lokalnych wydarzeń, aby zwiększać wzajemne zrozumienie i zaufanie.
- W ostatnich latach prawicowy ekstremizm okazał się być poważnym zagrożeniem dla Europy, głównie ze względu na to, że – nawet jeśli grupy te nie uciekają się do przemocy – szerzą propagandę, która ma szkodliwy wpływ na społeczeństwo, rozpowszechniają mowę nienawiści i przyczyniają się do dehumanizacji atakowanych grup. Rządy **nie mogą zatem lekceważyć zagrożeń, jakie stwarzają tak zwane „nieprzemocowe” grupy** oraz ich spiskowe nastawienie.
- Mimo, że cele ataków zmieniają się w miarę jak zmieniają się okoliczności historyczne, „Żydzi” zawsze są głównym kozłem ofiarnym dla wszelkich grup ekstremistycznych. Zrozumienie tego, jak walczyć z tego rodzaju narracjami i jak radzić sobie z tym zjawiskiem powinno być elementem **unijnej polityki bezpieczeństwa**.

Organizacje społeczeństwa obywatelskiego

- Biorąc pod uwagę trudności, na które mogą napotykać rządy w bezpośrednim zwalczaniu teorii spiskowych, podmioty i organizacje społeczeństwa obywatelskiego powinny odgrywać bardziej istotną rolę w **zwalczaniu kłamstw i fałszywych narracji, które mogą prowadzić do radykalizacji**, zwłaszcza tych, które służą osłabianiu demokracji liberalnych i zwiększaniu polaryzacji w społeczeństwie.
- Wiele teorii spiskowych jest rozpowszechnianych w gronie rodziny lub znajomych. Osoby, które są nam bliskie, są bardziej skłonne słuchać i brać nasze słowa na poważnie. Przyjmowanie **postawy proaktywnej**, gdy stykamy się z teoriami spiskowymi w takich sytuacjach, może pomagać w zwiększaniu świadomości na ten temat.
- Kiedy stykamy się z teoriami spiskowymi, ważne jest:
 - a. **Nie deprecjonować** rozmówcy, ale starać się dowiedzieć, dlaczego dana teoria jest tak ważna w danym momencie życia tej osoby.
 - b. **Jasno zaznaczyć**, dlaczego nie zgadzamy się z daną teorią spiskową (np. ponieważ przedstawia antysemicki, seksistowski lub rasistowski obraz świata).
 - c. Dobrze jest **wskazać na sprzeczności** w tych teoriach, np.: jeśli wszystko to dzieje się potajemnie, dlatego w serwisie YouTube można znaleźć tak wiele filmów na temat tego rzekomego „spisku”? Jeśli „spiskowcy” są tak wpływowi, dlaczego są całe blogi i filmy na ten temat? Dlaczego nie kontrolują oni dużych platform video?

Badania

Należy przeprowadzić więcej badań na temat teorii spiskowych, aby:

- Wypracować **konsensus** w sprawie terminologii i definicji. Pomoże to uniknąć niezrozumień wśród praktyków i zwiększy szanse na prowadzenie skuteczniejszych działań.
- Przyjmując spójne **podejście komparatywne** w głównych dziedzinach nauki zajmujących się badaniem teorii spiskowych, co pozwoli lepiej ująć szerszy obraz tego zjawiska.

- Łączyć badania naukowe z działaniami w terenie, aby **weryfikować rezultaty** i opracowywać skuteczniejsze metody przeciwdziałania.
- Skupiać się na szerokim spektrum ideologii, uwzględniając **wszystkie formy ekstremizmu**, aby zmniejszyć ryzyko stygmatyzowania tylko niektórych kategorii. Ma to kluczowe znaczenie, aby zapobiegać wiktyimizacji i zapewniać wiarygodność nadrzędnych interwencji.

Warto także przeczytać

Astapova, A., Colăcel, O., Pintilescu, C., i Scheibner, T. (2020). *Conspiracy theories in eastern Europe: Tropes and trends* [Teorie spiskowe w Europie Wschodniej: wątki i tendencje] Routledge.

Ichino, A., i Rääkkä, J. (2020). Non-doxastic conspiracy theories [Niedoksastyczne teorie spiskowe] *Argumenta*, 1-18 (Online). <https://doi.org/10.14275/2465-2334/20200.ich>

Rääkkä, J. (2018). Conspiracies and conspiracy theories: An introduction [Spiski i teorie spiskowe: wprowadzenie] *Argumenta*, 3(2), 205-216. <https://www.argumenta.org/wp-content/uploads/2018/05/1-Argumenta-Juha-Ra%CC%88ikka%CC%88-Conspiracies-and-Conspiracy-Theories.pdf>

Uscinski, J. E. (2020). *Conspiracy theories: A primer* [Teorie spiskowe: podłoże] Rowman & Littlefield.

Bibliografia

Amadeu Antonio Stiftung. (2019). *Wissen, was wirklich gespielt wird. Widerlegungen für gängige Verschwörungstheorien*. https://www.amadeu-antonio-stiftung.de/wp-content/uploads/2019/10/Verschw%C3%B6rungstheorien_widerlegen.pdf

Barkun, M. (2003). *A culture of conspiracy: Apocalyptic visions in contemporary America*. University of California Press.

Bartlett, J., & Miller, C. (2010). *The power of unreason conspiracy theories, extremism and counter-terrorism*. Demos. https://demosuk.wpenqine.com/files/Conspiracy_theories_paper.pdf?1282913891

Berger, J. M. (2018). *Extremism* [Kindle Edition]. The MIT Press Essential Knowledge series.

Bergmann, E. (2018). *Conspiracy & populism: The politics of misinformation*. Palgrave Macmillan. <https://www.palgrave.com/gp/book/9783319903583>

Berlet, C. (2009). *Toxic to democracy - Conspiracy theories, demonization, & scapegoating*. Political Research Associates. <https://www.politicalresearch.org/sites/default/files/2018-10/Toxic-2D-all-rev-04.pdf>

Bouarfa, T., & Farinelli, F. (2018). *Laïcité et Prévention de la Radicalisation*. <https://www.europeandemocracy.eu/wp-content/uploads/2019/03/2018-10-24-SCHOOL-HANDBOOK-FRANCE-002.pdf>

Boym, S. (1999). Conspiracy theories and literary ethics: Umberto Eco, Danilo Kiš and The Protocols of Zion. *Comparative Literature*, 51(2), 97-122. <https://doi.org/10.2307/1771244>

Brotherton, R. (2015). *Suspicious minds. Why we believe conspiracy theories* [Kindle version]. Bloomsbury.

Cassam, Q. (2019). *Conspiracy theories* [Kindle version]. Polity Press.

Centre for Analysis of the Radical Right. (2019). *'The Great Replacement' – Decoding the Christchurch terrorist manifesto*. <https://www.radicalrightanalysis.com/2019/03/18/the-great-replacement-decoding-the-christchurch-terrorist-manifesto/>

- Davey, J., & Ebner, J. (2019). *'The Great Replacement': The violent consequences of mainstreamed extremism*. Institute for Strategic Dialogue. <https://www.isdglobal.org/isd-publications/the-great-replacement-the-violent-consequences-of-mainstreamed-extremism/>
- De Bolle, C. (2020). Foreword. In Europol. (Ed.), *European Union terrorism situation and trend report (TE-SAT) 2020* (p. 4). European Union Agency for Law Enforcement Cooperation. <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/european-union-terrorism-situation-and-trend-report-te-sat-2020>
- Douglas, K. M., Uscinski, J. E., Sutton, R. M., Cichocka, A., Nefes, T., Ang, C. S., & Deravi, F. (2019). Understanding conspiracy theories. *Advances in Political Psychology*, 40(1), 3-35. <https://doi.org/10.1111/pops.12568>
- Douglas, K., Sutton, R., Cichocka, A., Ang, J., Deravi, F., Uscinski, J., & Nefes, T. (2019). *Why do people adopt conspiracy theories, how are they communicated, and what are their risks?* Centre for Research and Evidence on Security Threats. <https://crestresearch.ac.uk/news/how-are-conspiracy-theories-adopted-and-what-are-their-risks/>
- Ekman, M. (2019). Anti-immigrant sentiments and mobilization on the internet. In K. Smets, Leurs, K., Georgiou, M., Witteborn, S., & Gajjala, R. (Eds.), *The SAGE handbook of media and migration* (1st ed.) (pp. 551-562). Sage.
- European Commission. (2020). *What are conspiracy theories? Why do they flourish?* https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/health/coronavirus-response/fighting-disinformation/identifying-conspiracy-theories_en#what-are-conspiracy-theories-why-do-they-flourish
- Europol. (2020). *European Union terrorism situation and trend report (TE-SAT) 2020*. European Union Agency for Law Enforcement Cooperation. <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/european-union-terrorism-situation-and-trend-report-te-sat-2020>
- Freeman, D., & Bentall, R. P. (2017). The concomitants of conspiracy concerns. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 52, 595-604. <https://doi.org/10.1007/s00127-017-1354-4>
- Goertzel, T. (1994). Belief in conspiracy theories. *Political Psychology*, 15(4), 731-742. <https://doi.org/10.2307/3791630>
- Guess, A. M., Lerner, M., Lyons, B., Montgomery, J. M., Nyhan, B., Reifler, J., & Sircar, N. (2020). A digital media literacy intervention increases discernment between mainstream and false news in the United States and India. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 117(27), 15536-15545. <https://doi.org/10.1073/pnas.1920498117>
- Hofstadter, R. (1964). *The paranoid style in American politics*. Harper's Magazine. <https://harpers.org/archive/1964/11/the-paranoid-style-in-american-politics/>
- Hooper, R. (2020). Populism and conspiracy theory in Latin America. In M. Butter & Knight, P. (Eds.), *Routledge handbook of conspiracy theories* [Kindle version]. Routledge.
- Hristov, T., McKenzie-McHarg, A., & Romero-Reche, A. (2020). Introduction. In M. Butter & Knight, P. (Eds.), *Routledge handbook of conspiracy theories* [Kindle version]. Routledge.
- Institute for Strategic Dialogue. (2020). *Covid-19 disinformation briefing No. 2. Far-right mobilisation*. Institute for Strategic Dialogue. <https://www.isdglobal.org/wp-content/uploads/2020/04/Covid-Briefing-2.pdf>
- Institute of Economics & Peace. (2020). *Global Terrorism Index 2019. Measuring the impact of terrorism*. Institute of Economics & Peace. <https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2020/08/GTI-2019web.pdf>
- Jackson, P. N. (2018). Conspiracy theories and neo-Nazism in the cultic milieu. In A. Dyrendal, Robertson, D., & Asprem, E. (Eds.), *The handbook of conspiracy theories and contemporary religion* (pp. 461-489). Brill Handbooks on Contemporary Religion.
- Katz, R. (2020). *The far-right's online discourse on COVID-19 pandemic*. https://ent.siteintelgroup.com/index.php?option=com_acymailing&ctrl=archive&task=view&mailid=20576&key=4lfGcEyn&subid=1472-t9ir9gm3ghmVr7&tmpl=component

- Klein, O., & Muis, J. (2018). Online discontent: Comparing western European far-right groups on Facebook. *European Societies*, 21(4), 540-562. <https://doi.org/10.1080/14616696.2018.1494293>
- Krekó, P. (2020). Countering conspiracy theories and misinformation. In M. Butter & Knight, P. (Eds.), *Routledge handbook of conspiracy theories* [Kindle version]. Routledge.
- Krouwel, A., Kutiyski, Y., van Prooijen, J.-W., Martinsson, J., & Markstedt, E. (2017). Does extreme political ideology predict conspiracy beliefs, economic evaluations and political trust? Evidence from Sweden. *Journal of Social and Political Psychology*, 5(2), 435-462. <https://doi.org/10.5964/jspp.v5i2.745>
- Labbe, C., Padovese, V., Richter, M., & Harling, A.-S. (2020). *QAnon's deep state conspiracies spread to Europe*. NewsGuard. <https://www.newsguardtech.com/special-report-qanon/>
- Lee, B. (2020). Radicalisation and conspiracy theories. In M. Butter & Knight, P. (Eds.), *Routledge handbook of conspiracy theories* [Kindle version]. Routledge.
- Les Ambassadeurs d'expression citoyenne. (2020). *Les Joutes Verbales*. <https://ambassadeurs.org/les-joutes-verbales/>
- Lewandowsky, S., & Cook, J. (2020). *The conspiracy theory handbook*. Center for Climate Change Communication, George Mason University. <https://www.climatechangecommunication.org/wp-content/uploads/2020/03/ConspiracyTheoryHandbook.pdf>
- Lewandowsky, S., van der Linden, S., & Cook, J. (2018). Can we inoculate against fake news? *CREST Security Review*, (8), 10-11. <https://crestresearch.ac.uk/comment/can-we-inoculate-against-fake-news/>
- Marchiewska, M., & Cichocka, A. (2020, 23 March). *How a gender conspiracy theory is spreading across the world*. The Conversation. <https://theconversation.com/how-a-gender-conspiracy-theory-is-spreading-across-the-world-133854>
- McKenzie-McHarg, A. (2020). Conceptual history and conspiracy theory. In M. Butter & Knight, P. (Eds.), *Routledge handbook of conspiracy theories* [Kindle version]. Routledge.
- Mulligan, K., & Habel, P. (2012). The implications of fictional media for political beliefs. *American Politics Research*, 41(1), 122-146. <https://doi.org/10.1177/1532673X12453758>
- Nelson, A. (2020, 22 July). *What is Pizzagate? The fake news scandal involving Hilary Clinton and Wikileaks explained - And why it's trending amid Epstein inquiry*. The Scotsman. <https://www.scotsman.com/news/politics/what-pizzagate-fake-news-scandal-involving-hilary-clinton-and-wikileaks-explained-and-why-its-trending-amid-epstein-inquiry-2879166>
- Radicalisation Awareness Network (2020). *Violent right-wing extremism in focus*. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/docs/ran_brochure_violent_right_wing_extremism_in_focus_en.pdf
- Radicalisation Awareness Network (2019). *Extremism, radicalisation & mental health: Handbook for practitioners*. RAN Centre of Excellence. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-h-and-sc/docs/ran_h-sc_handbook-for-practitioners_extremism-radicalisation-mental-health_112019_en.pdf
- Radicalisation Awareness Network (2019). *RAN EDU meeting on dealing with religion-inspired extremist ideologies in school*, Ex Post Paper. Antwerp, Belgium: RAN Centre of Excellence, p. 11. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-edu/docs/ran_edu_meeting_dealing_religion-inspired_extremist_ideologies_school_14-15_112019_en.pdf
- Radicalisation Awareness Network (2019). *Doing digital youth work in a P/CVE context*. Ex post paper, Radicalisation Awareness Network. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/ran_yf-c_doing_digital_youth_work_in-p-cve_context_copenhagen_29112019_en.pdf
- Radicalisation Awareness Network (2019). *Far-right extremism. A practical introduction*. RAN Centre of Excellence. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/ran_fre_factbook_20191205_en.pdf

Radicalisation Awareness Network (2017). *Dealing with fake news, conspiracy theories and propaganda in the classroom*. Ex post paper, RAN Centre of Excellence. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-edu/docs/ran_edu_dealing_fake_news_conspiracy_theories_propaganda_classroom_29-30_11_2017_.pdf

Radu, R. N., & Schultz, T. (2017). *Conspiracy theories and (the) media (studies)*. Working Paper Feb. 2017, CA COST Action CA15101, Comparative Analysis of Conspiracy Theories (COMPACT). <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3089178>

Sessa, M. G. (2020, 27 April). *COVID-19 conspiracy theories: Comparative trends in Italy, France, and Spain*. EU DisinfoLab. <https://www.disinfo.eu/publications/covid-19-conspiracy-theories-comparative-trends-in-italy-france-and-spain/>

Sunstein, C. R. (2016). *Conspiracy theories and other dangerous ideas* [Kindle version]. Simon & Schuster.

Sunstein, C. R., & Vermeule, A. (2009). Conspiracy theories: Causes and cures. *Journal of Political Philosophy*, 17(2), 202-227. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9760.2008.00325.x>

UNODC. (2012). *The use of the internet for terrorist purposes*. United Nations Office on Drugs and Crime. https://www.unodc.org/documents/terrorism/Publications/Use_of_Internet_for_Terrorist_Purposes/ebook_use_of_the_internet_for_terrorist_purposes.pdf

van Prooijen, J.-W., Krouwel, A. P. M., & Pollet, T. V. (2015). Political extremism predicts belief in conspiracy theories. *Social Psychological and Personality Science*, 6(5), 570-578. <https://doi.org/10.1177/1948550614567356>

Weimann, G. (2015). *Terrorism in cyberspace: The next generation*. Woodrow Wilson Center Press with Columbia University Press.

Winter, A. (2014). My enemies must be friends: The American extreme-right, conspiracy theory, Islam, and the Middle East. In M. Butter & Reinkowski, M. (Eds.), *Conspiracy theories in the United States and the Middle East* (pp. 35-58). De Gruyter.

Zadrozny, B. (2020, 19 February). *What is the 'boogaloo'? How online calls for a violent uprising are hitting the mainstream*. NBC News. <https://www.nbcnews.com/tech/social-media/what-boogaloo-how-online-calls-violent-uprising-are-getting-organized-n1138461>

Zadrozny, B., & Collins, B. (2018, 14 August). *How three conspiracy theorists took 'Q' and sparked Qanon*. NBC News. <https://www.nbcnews.com/tech/tech-news/how-three-conspiracy-theorists-took-q-sparked-qanon-n900531>

Zollo, F., Bessi, A., Del Vicario, M., Scala, A., Caldarelli, G., Shekhtman, L., Havlin, S., & Quattrociocchi, W. (2017). Debunking in a world of tribes. *PLOS ONE*, 12(7), e0181821. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0181821>

O autorze:

Francesco Farinelli jest historykiem specjalizującym się w zagadnieniach dotyczących terroryzmu i radykalizacji. Uzyskał doktorat z historii na Uniwersytecie Bolońskim. Pracuje jako Dyrektor Programowy Europejskiej Fundacji na rzecz Demokracji i jest członkiem puli ekspertów Unijnej sieci upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw. Jest też autorem artykułów i książek na temat terroryzmu oraz podręczników zawierających praktyczne wskazówki dla osób zajmujących się zapobieganiem radykalizacji w praktyce. W swojej pracy badawczej i publikacjach zajmuje się fake newsami i teoriami spiskowymi w narracjach medialnych oraz ich wpływem na społeczeństwo.

WIĘCEJ INFORMACJI NA TEMAT UE

W Internecie

Informacje na temat Unii Europejskiej w językach urzędowych UE można znaleźć na stronie internetowej: https://europa.eu/european-union/index_en

Publikacje UE

Publikacje UE można pobrać lub zamówić bezpłatnie bądź odpłatnie na stronie: <https://op.europa.eu/en/publications>. Wiele bezpłatnych publikacji można otrzymać po skontaktowaniu się z Europe Direct lub lokalnym centrum informacyjnym (patrz https://europa.eu/european-union/contact_en).

Przepisy UE i dokumenty

Wszystkie akty prawne UE od 1952 roku we wszystkich językach urzędowych można znaleźć w serwisie EUR-Lex: <http://eur-lex.europa.eu>

Otwarte dane z UE

Na stronie Europejskiego Portalu Danych (<http://data.europa.eu/euodp/en>) można znaleźć bazy danych z UE. Można je pobrać i korzystać z nich bezpłatnie, zarówno w celach komercyjnych, jak i niekomercyjnych.

Radicalisation Awareness Network

Publications Office
of the European Union